

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 26 czerwca 2026 r.

Poz. 3117

Podpisany przez:

Paweł Chruściel; LUW w Lublinie

Data: 26.06.2026 13:00:15

UCHWAŁA NR XXXI/221/2026 RADY MIASTA DĘBLIN

z dnia 23 czerwca 2026 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Dęblin na lata 2026-2029”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2026 r. poz. 662, ze zm.) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292, ze zm.) Rada Miasta Dęblin uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Dęblin na lata 2026-2029” zaopiniowany pozytywnie przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Dęblin.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Przewodniczący Rady

Tomasz Mikusek

Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXXI/221/2026
Rady Miasta Dęblin
z dnia 23 czerwca 2026 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
DLA MIASTA DĘBLIN NA LATA 2026–2029**

Spis treści

1. Wprowadzenie	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami.....	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	7
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	16
6. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta Dęblin.....	17
6.1. Środowisko przyrodnicze i kulturowe.....	17
6.2. Rys historyczny.....	19
6.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	24
6.4. Zabytki o największym znaczeniu dla miasta wraz z oceną ich stanu zachowania.....	38
6.5. Zabytki archeologiczne	47
6.6. Niematerialne elementy dziedzictwa kulturowego.....	48
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta	49
7.1 Analiza SWOT.....	49
8. Założenia programowe.....	53
9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	59
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	60
11. Bibliografia	61
12. Spis tabel.....	62

1. Wprowadzenie

Podstawowym celem, jaki ma realizować **Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Miasta Dęblin na lata 2026-2029**, jest wyznaczenie zasadniczych kierunków działań oraz kluczowych zadań, jakie należy zrealizować w celu poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta. Jest to dokument posiłkowy, mający wskazywać kierunki działań dotyczących finansowania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Obowiązek opracowania Programu określony jest w art. 87 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, i ma na celu między innymi zahamowanie procesów degradacji zabytków, doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków czy też podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Program opieki nad zabytkami jest elementem samorządowej polityki strategicznej służącym podejmowaniu działań w celu poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie miasta.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawa prawna do przygotowania i wdrożenia gminnego programu opieki nad zabytkami zawarta jest w Ustawie z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), tj. w art. 87. Zgodnie z jego treścią, zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami na okres 4 lat.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Programy te są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programów opieki nad zabytkami zarząd województwa,

powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Gminny program opieki nad zabytkami ma na celu przede wszystkim:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Konstytucja RP

Najważniejszym aktem prawnym obowiązującym w polskim systemie prawnym jest Konstytucja RP. Zgodnie z treścią art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Tak więc obowiązek ochrony zabytków, a także dawnych dóbr kultury jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.)

Zgodnie z zapisami ustawy ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu trwałe zachowanie zabytku, kontrolę stanu zachowania, zapobieganie zagrożeniom, a także

uwzględnienie zadań ochronnych w zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ustawa w szeregu artykułów definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72 szczegółowo określono obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, stanowiących własność samorządu, bądź będących w jego posiadaniu.

Artykuł 21 ustawy stanowi, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków. Art. 22 ust. 4 wyznacza wójta (burmistrza, prezydenta miasta) jako organ właściwy do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zgodnie z ust. 5 tego samego artykułu w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta)

w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Obowiązek samorządu dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego programu opieki nad zabytkami zawarty jest w art. 87 Ustawy. Zgodnie z jego zapisami program winien być opracowany na okres 4 lat i ma służyć celom określonym w Ustawie.

Program przyjmowany jest przez radę gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, a następnie ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Co dwa lata władze gminy sporządzają sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawiane jest radzie gminy.

Ustawa o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 609 ze zm.)

Zgodnie z art. 7, ust. 1 pkt. 9 Ustawy o samorządzie gminnym zadaniem własnym gminy jest „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty (...). W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów

zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowych.

Przepisy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad nimi zostały ujęte w wielu innych aktach prawnych, m.in. w:

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2026 poz. 524 ze zm.),
- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. 2026 r. poz. 538),
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 176 ze zm.),
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145),
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 571 ze zm.),
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 13 ze zm.),
- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 87),
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022r., poz. 385),
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz.2393),
- Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164, ze zm.),
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56),

- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (t.j. Dz. U. Nr 165, poz. 987).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2023 – 2026

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 8 grudnia 2023 r. Uchwałą nr 242. (M.P. poz. 1470) Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków i projektowanie konserwatorskie.
2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:
 - cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
 - opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:
 - wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+) i digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój portalu zabytek.pl.

4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
 - włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 -2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 zawiera strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zaś uszczegółowienie powyższego zawarte zostało w Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020. Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w celu wspierania działalności kulturalnej, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”.

Program ten zawiera następujące priorytety:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Realizacja działań w ramach priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Wykonanie założeń pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

Działanie 1. 3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Z kolei w Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, znajduje się ważny z punktu widzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. Priorytet I tego Programu zawiera zapisy dotyczące rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Cele tego priorytetu są następujące:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także liczby stanowisk archeologicznych),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
- zwiększenie roli zabytków muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,
- zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest

aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020 i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. W celu III – skuteczne państwo – wymieniono „Obszar E-państwo” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczenia najcenniejszych zasobów kultury. Wśród obszarów wpływających na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny”, a w czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać m.in. poprzez inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów).

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z 27 października 2020 r. stanowi kontynuację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego. Jako główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach drugiego celu szczegółowego wyróżniono następujące priorytety:

1. tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
2. ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej, rozbudowywaniu kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury,
 - umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich poprzez kulturę m.in. realizując projekt „Niepodległa” oraz wykorzystując instrumenty „polityki pamięci” po 2022 r.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK)

Krajowy dokument strategiczny mówi m.in. o potrzebie uwzględniania w aktach prawa miejscowego (w planowaniu przestrzennym) zasobów kulturowych gmin oraz

o konieczności dbałości o dobry stan zabytków co zostało zdefiniowane w celu strategicznym nr 4 KPZK: „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski”. KPZP określa jeden z kierunków działań w tym zakresie, to jest: zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowane w dobrym stanie zasoby naturalne, kulturowe i lokalne walory środowiska.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku została przyjęta uchwałą nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 29 marca 2021 r.

Jest to dokument o długofalowym charakterze, wyznaczający kierunki rozwoju województwa lubelskiego do 2030 roku, w którym jednym z kierunków działań województwa (kierunków interwencji) jest ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

Innym jest rozwój produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikatowe zasoby lokalne (m.in. wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe).

Jednym z kierunków działań samorządu – przyjętych w Strategii – są działania na rzecz poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących majątek województwa lubelskiego. Kolejnym, istotnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego, wspieranie organizacji i tworzenie infrastruktury na rzecz zachowania pamięci i dziedzictwa historycznego województwa lubelskiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego do roku 2030

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego przyjęty 30 października 2015 r. Uchwałą nr XI/162/2015 jako cele strategiczne zagospodarowania przestrzennego wskazuje:

- poprawę jakości środowiska kulturowego poprzez ochronę wartości regionalnych,
- rewaloryzację zasobów zabytkowych,
- kształtowanie rozwoju w ciągłości (kontynuacji) historycznej i kulturowej,

- porządkowanie struktury przestrzennej celem optymalizacji intensywności zabudowy i poprawy estetyki krajobrazu województwa.

Jako jeden z głównych celów dokumentu wskazano ochronę i pomnażanie dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Według założeń cel ten ma być realizowany poprzez:

- umacnianie publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym szczególne zapewnienie systemowych warunków ich finansowania,

- tworzenie warunków ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego regionu jako miejsca spotkań trzech różnych kultur: łacińskiej, prawosławnej i żydowskiej,

- tworzenie warunków powszechnej dostępności dóbr kultury niezależnie od środowiska społecznego i miejsca zamieszkania.

Za priorytety i najważniejsze kierunki działań w zakresie ochrony obiektów dziedzictwa kulturowego w województwie uznano:

- prowadzenie ochrony konserwatorskiej poprzez konserwację będącą działaniem zmierzającym do permanentnego utrzymania zabytków w stanie gwarantującym zachowanie ich wartości, rewaloryzacje i adaptacje do nowych funkcji oraz „kontynuację” czyli tworzenie współczesnego otoczenia zabytków w nawiązaniu do tradycji

- kształtowanie harmonijnego krajobrazu kulturowego,
- tradycja i tożsamość kulturowa – utrzymanie ciągłości tradycji i tożsamości ludności z miejscem zamieszkania,
- rozwój aktywności kulturalnej.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim na lata 2023-2026

Samorząd Województwa Lubelskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą nr LVI/813/2024 Sejmiku Województwa Lubelskiego

z dnia 20 marca 2024 r. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków, możliwych do osiągnięcia w perspektywie 4 lat. Zadaniem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowalnej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego.

Obowiązkiem samorządu wojewódzkiego jest kształtowanie polityki rozwoju województwa w sposób uwzględniający zadania o charakterze wojewódzkim, polegające na podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Celem strategicznym Programu jest zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, uwzględniające wymogi teraźniejszości i oczekiwania przyszłości, służące poprawie jakości życia mieszkańców województwa lubelskiego.

W dokumencie wyznaczono trzy główne cele operacyjne:

- zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa,
- promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami,
- żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego Partnerstwa Powiatu Ryckiego na lata 2023-2030

przyjęta Uchwałą nr XX/132/2025 Rady Miasta Dęblin z dnia 30 września 2025 r.

W dokumencie stwierdza się, że obszar powiatu ryckiego legitymuje się bogatą przeszłością historyczną i dziedzictwem kulturowym, o czym świadczą zachowane zabytki

posiadające wysoką wartość kulturową. Na terenie powiatu znajduje się 25 obiektów zabytkowych lub zespołów obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: zespół pałacowo-parkowy Jabłonowskich w Dęblinie, Twierdza Dęblin, zespół budynków kolejowych (dawnej Kolei Nadwiślańskiej) w Dęblinie. Wyżej wymienione obiekty zabytkowe o wysokiej wartości historycznej i kulturowej w połączeniu z walorami przyrodniczo-krajobrazowymi powiatu stanowią potencjał do rozwoju branży turystycznej.

Strategia definiuje trzy cele strategiczne i kierunki działań dla ich realizacji. Wśród planowanych rezultatów działań strategicznych (działanie 3.2) są m.in.: poprawa stanu technicznego obiektów kultury, doposażenie w nowoczesny sprzęt, doskonalenie oferty kultury, a także upowszechnianie wartości dziedzictwa kulturowego. Wśród wskaźników pomiaru znalazły się: liczba opracowanych programów ochrony zabytków oraz liczba zrealizowanych przedsięwzięć z zakresu poprawy jakości usług i infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego.

Strategia proponuje utworzenie na terenie powiatu ryckiego trzech parków kulturowych, wśród nich: Parku Kulturowego Doliny Środkowej Wisły (obejmującego Miasto Dęblin i Gminę Stężyca).

Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2023-2029 Lokalnej Grupy Działania „Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej” przyjęta uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków nr 3/2025 z dn. 25.02.2025.

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej” działa od 10.09.2008. „Lokalna Strategia Rozwoju” Stowarzyszenia na lata 2023-2029 kładzie bardzo duży nacisk na ochronę i zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego. Cel nr 3 strategii LGD: „Zachowanie i promocja obszaru w oparciu o uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe” może być realizowany poprzez następujące przedsięwzięcia:

1. Tworzenie oraz promocja produktu turystycznego,
2. Tradycja i kultura bogactwem obszaru,
3. Wydawnictwa promujące walory przyrodnicze i turystyczne obszaru,
4. Opieką nad zabytkami,
5. Zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

W mieście Dęblin w 2025 r. obowiązywały i nadal obowiązują następujące dokumenty strategiczne i programy:

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Dęblin

Podstawowym dokumentem planistycznym określającym politykę przestrzenną gminy, w tym lokalne zasady zagospodarowania przestrzennego jest „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Dęblin”, które zostało przyjęte uchwałą Nr V/23/2015 Rady Miasta Dęblin z dnia 20 lutego 2015 r. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Dęblin ustala obszary objęte lub wskazane do objęcia ochroną na podstawie przepisów szczególnych, m.in. przepisów ustawy o ochronie zabytków.

Studium uwarunkowań uwzględnia trzy zespoły zabytkowe znajdujące się na terenie Dębłina, wpisane do rejestru zabytków i objęte ścisłą ochroną konserwatorską tj.:

- zespół pałacowo-parkowy nr rej. A/960,
- zespół Twierdzy Dęblin nr rej. A/895,
- zespół dworca kolejowego nr rej. A/1095.

Wszelka działalność inwestycyjna prowadzona przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz na obszarach tych zespołów zabytkowych wymaga zezwolenia Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie. Dotyczy to również terenów będących w bezpośrednim sąsiedztwie zespołów położonych w strefie ochrony układu urbanistycznego Twierdzy Dęblin.

Ochrona konserwatorska w „Studium” obejmuje również zespół zabudowy historycznej osady Irena obejmującej: siatkę ulic, podziały geodezyjne, zachowaną zabytkową zabudowę w skali i formach architektury małomiasteczkowej. Chronione są m.in.: istniejący przebieg i parametry techniczne ciągów komunikacyjnych, istniejące linie zabudowy, a zmiany, modernizacje zabudowy oraz rozbiórki obiektów w GEZ podlegają opiniowaniu przez służby konserwatorskie.

Problematyka ochrony Twierdzy Dęblin.

Obszar dawnej Twierdzy leży na terenie miasta Dębłina oraz czterech innych gmin (w tym na terenie woj. lubelskiego i mazowieckiego). Zróżnicowana jest sytuacja

własnościowa wszystkich elementów tego rozległego zespołu zabytkowego. Wnioski ogólnej ochrony zespołu Twierdzy zakładają ochronę widokową całego kompleksu: obszarów przed i pomiędzy fortami. Zalecane są korytarze widokowe dla obiektów fortecznych z dróg dojazdowych i z Wisły, z dbałością o możliwości dojazdu do zabytków. Obiekty dobrze zachowane objęte są bezwzględną ochroną.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

Na terenie miasta Dęblin obowiązuje 38 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie dokumenty planistyczne uwzględniają zasoby materialne i niematerialne dziedzictwa kulturowego, w tym obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków. Prawo miejscowe określa zasady postępowania konserwatorskiego oraz procedury obowiązujące samorząd lokalny oraz właścicieli prywatnych nieruchomości wobec zabytków.

Strategia Rozwoju Miasta Dęblin na lata 2016-2020 r. Dokument wymagający aktualizacji.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Dęblina na lata 2016-2023. Dokument wymagający aktualizacji.

6. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta Dęblin

6.1 Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Położenie geograficzne, przyroda

Miasto Dęblin administracyjnie położone jest w północno-zachodniej części województwa lubelskiego w powiecie ryckim. Graniczy od północy z gminą Stężycza, od południa z gminą Puławy, od wschodu z gminą Ryki, a od zachodu z gminą Sieciechów położoną w województwie mazowieckim. Miasto zajmuje 3833 ha. Dęblin usytuowany jest na prawym brzegu Wisły, na wysokości 110 - 115 m n.p.m. Jego południową granicę stanowi rzeka Wieprz, zachodnią – rzeka Wisła. Według najczęściej stosowanych podziałów

fizjograficznych Dęblin położony jest w regionie zwanym Małym Mazowszem, w subregionie Doliny Środkowej Wisły. Miasto w części związane jest z formami rzeźby dolin Wisły i Wieprza, a jego północno - wschodnie fragmenty położone są na Wierzchowie Wysoczyzny Żelechowskiej. Miasto leży w odległości: 100 km od Warszawy, 70 km od Lublina i 60 km od Radomia.

Dęblin jest ważnym węzłem kolejowym z dogodnymi połączeniami w kierunku Warszawy, Lublina, Radomia oraz Łukowa. Rangę miasta podnosi istniejące lotnisko wykorzystywane obecnie do celów wojskowych. Układ drogowy Dęblina kształtują dwie główne drogi: droga krajowa Nr 48 Tomaszów Mazowiecki - Dęblin - Kock, droga wojewódzka Nr 801 Warszawa - Dęblin - Puławy (Kazimierz Dolny).

Na terenie miasta znajdują się dwa prawnie chronione pomniki przyrody: szypułkowy dąb Jagiełły „Grot” przy ul. Podchorążych oraz aleja Lipowa przy ul. Stężyckiej. W obrębie osiedla Lotnisko zlokalizowany jest jedyny park w Dęblinie w zabytkowym zespole pałacowo-parkowym objętym ochroną konserwatorską, o łącznej powierzchni 22,0 ha.

Muzea

Na terenie Miasta Dęblina znajdują się następujące placówki muzealne, które wpływają na rozpoznawalność i promocję miasta i regionu oraz na rozwój turystyki:

- *Muzeum Sił Powietrznych*, będące unikalną placówką tego typu w skali całego kraju, zorganizowane na bazie zbiorów techniki lotniczej dawnej Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie, aktualnie Lotnicza Akademia Wojskowa, pozyskiwanych drogą kwerend oraz przekazania sprzętu wycofywanego ze służby przez Wojsko Polskie. Muzeum o bogatych zbiorach eksponowanych zarówno w plenerze, jak i w zamkniętych halach.
- *Historyczna Izba Regionalna*, nowo powstała placówka (funkcjonująca od 14.09.2024 r.) o charakterze muzealnym prowadzona przez Towarzystwo Przyjaciół Dęblina, prezentująca dzieje miasta i różne aspekty działalności jego mieszkańców (w tym rzemiosła). Izba zlokalizowana w budynku dawnych warsztatów krawieckich przy obecnym Miejskim Domu Kultury. W placówce prezentowane są eksponaty z dawnego Ośrodka Historii Węzła PKP, elementy dotychczasowych wystaw poświęconych historii miasta, artefakty dotyczące kultury materialnej Dęblina.

Inne placówki i podmioty kultury, edukacji, turystyki.

- Miejski Dom Kultury w Dęblinie,
- Miejska Biblioteka Publiczna w Dęblinie,
- Oddział Dębliński Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego im. Augusta Sochackiego,
- Towarzystwo Przyjaciół Dęblina,
- Oddział Miejski Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Dęblinie.

Turystyka i rekreacja

Miasto i okolice posiadają duże walory turystyczne. Wynikają one z położenia nad dwoma dużymi rzekami Wisłą i Wieprzem u ujścia do Wisły, przebiegających przez teren miasta tras komunikacyjnych kolejowych i kołowych (zwłaszcza w kierunku Warszawy) oraz obszarów chronionego krajobrazu, m.in. Natura 2000, zabytków kultury i architektury, a także pomników przyrody.

6.2 Rys historyczny

Pierwsza wzmianka o Dęblinie z 14.07.1397 r. występuje w annałach biblioteki klasztornej zakonu klarysek w Starym Sączu, a dotyczy aktu sprzedaży wsi Dęblin przez jej dziedzica Piotra „de Demblin” za 200 grzywien praskich Grotowi z Jankowie herbu Rawa. Od początku swych dziejów Dęblin związany był z sąsiednimi wsiami Mierzwiączką, Modrzycami (obecnie Rycicami) i Żdżarami, dziś dzielnicami miasta. Wsie te oraz byłe miasto Bobrowniki wraz ze wsiami Grądem, Krasnoglinami, Kleszczówką, Lasoniem, Masowem, Moszczanką, Niebrzegowem, Nowym Dęblinem, Obłapami, Podwierzbiem i Sędowicami tworzyły niegdyś klucz dóbr dęblińskich.

W XV w. dobra te znajdowały się w posiadaniu rodu Tartów herbu Topór, a od końca XVI w. do początku XIX w. z niespełna 50-letnią przerwą na przełomie XVII i XVIII w. należały do rodu Mniszchów herbu Mniszech. W 1726 r. ziemie te przypadły Józefowi Wandalinowi Mniszchowi, marszałkowi wielkiemu koronnemu i kasztelanowi krakowskiemu. To jemu Dęblin zawdzięcza lokalizację siedziby magnackiej, w której został wybudowany według projektu Pawła Antoniego Fontany rokokowy pałac. W końcu XVIII w. wnuk marszałka Józefa Mniszcha, także marszałek wielki koronny, Michał Jerzy Wandalin Mniszech, przebudował pałac w stylu klasycyzmu stanisławowskiego. Autorem prac był Dominik Merlini. Na początku

XIX w. dobra dęblińskie, jako wiano Pauliny córki Michała i Urszuli Mniszech, przeszły w ręce książąt Jabłonowskich herbu Prus III.

Dobra te, za cenę utaskawienia księcia Antoniego Jabłonowskiego skazanego przez carat 24.02.1829 r. na 20 lat katorgi za udział w spisku dekabrystów, jego żona Paulina w 1836 roku sprzedała pod przymusem rządowi Królestwa Polskiego. Następnie dobra Jabłonowskich car Mikołaj I nadał ukazem z 02.07.1840 r. namiestnikowi Królestwa Polskiego Iwanowi Paskiewiczowi, zmieniając ich nazwę na „Sioło Iwanowskie”, a nazwę Dęblin na Iwangorod.

Po powstaniu listopadowym w dobrach tych na gruntach wsi Modrzyce w latach 1838-47 powstała cytadela o zarysie bastionowym według systemu francuskiego inż. marszałka Sebastiana Vaubana oraz dla osłony przeprawy przez Wisłę na jej drugim brzegu nieistniejący dziś fort imienia Księcia Michała Gorczakowa. Twierdza była budowana etapami wg projektu gen. Iwana Dehna, pod kier. ppłk. inż. Rydzewskiego. Dęblin wszedł w skład wyposażenia Warszawskiego Okręgu Wojskowego i został wytypowany przez Rosjan jako jeden głównych filarów ufortyfikowanego obszaru warownego: Dęblin – Warszawa – Modlin – Brześć Litewski. Od wschodu została osłonięta wachlarzem trzech bastionów i dwóch półbastionów. Cały obiekt otoczony był głęboką fosą oraz wysokimi wałami. Na załamaniach rowów znajdowały się kaponiery do flankowania fosy ogniem broni ręcznej i szybkostrzelnych lekkich armat. Do cytadeli prowadziły trzy bramy: Mikołaja, Jerzego i Włodzimierza. W późniejszych latach w związku z przystosowywaniem twierdzy do roli wielkiego obozu warownego, mogącego pomieścić w swoim obrębie do 100 000 żołnierzy, otoczono ją pierścieniem siedmiu fortów rozmieszczonych zarówno na lewym, jak i na prawym brzegu Wisły oraz nad Wieprzem w promieniu 2,5 km. W latach 1878 - 1887 wybudowano forty w rejonach miejscowości Michalinów, Mierzwiączka, Masów, Borowa - na prawym brzegu Wisły i w Nagórniku, Borku i Głuscu – na lewym brzegu (dziś woj. mazowieckie). Obiekty powstały w oparciu o podobne plany, w których uwzględniono otaczający je teren. Zbudowano je na planie pięcioboku, miały wysokie wały, fosy ze skarpami i przeciwskałkami, ceglane kojce połączone poternami i koszary. W wyniku przeprowadzonej rozbudowy powstała twierdza pierścieniowa. Całkowity obwód zewnętrznej linii obrony wyniósł 18 km. Projektantem pierwszych dzieł fortecznych Twierdzy Iwangorodzkiej był gen. inż. Iwan Dehn.

Rozpoczęto budowę Kolei Nadwiślańskiej (1874-1877) z odnogą do Łukowa (1876) oraz budowę Kolei Iwangozrodzko - Dąbrowskiej (1882-1885).

Forty Twierdzy zlokalizowano następująco:

Fort I Młynki: położony w odległości 400 metrów od Wisły, 3 km na północny zachód od centrum cytadeli. Promień szerokości rażenia taktycznego wynosił około 5 km. Posiadał wysokie wały artyleryjskie, kaponierę osiową, dwie kaponiere barkowe, koszary szyjowe, schrony pogotowia, bramę i fosy. Powierzchnia terenu fortu z otaczającym bliskim przedpolem taktycznym wyniosła 32 hektary, a sam fort z fosą zajmował 5 ha.

Fort II Mierzwiączka, oddalony o 2,5 km na północny wschód od fortu na I i 3 km od cytadeli. Z fortem na I i reduta północną tworzył trójkąt równoboczny. Na przedpolu fortu były naturalne moczary i grzęzawiska. Powierzchnia terenu fortu z otaczającym bliskim przedpolem taktycznym wyniosła 29 ha, a sam fort zajmował 5 ha i 6 000 m².

Fort III Dęblin, w sąsiedztwie Pałacu Jabłonowskich, został zbudowany na południowy wschód od cytadeli i 3,75 km od centrum oraz Fortu II, zaś 1,5 km od prawego brzegu rzeki Wieprz. Został on zbudowany na terenie piaszczystym, od wschodniej strony otaczały go bagniska i moczary. Podobnie jak poprzednie Forty powstał w latach 1882 - 1887. Powierzchnia Fortu Dęblin wraz z otaczającym bliskim przedpolem taktycznym wyniosła 27 ha, a sam fort 5 ha 6 000 m².

Fort IV Borowa położony na lewym brzegu Wieprza, w odległości 3 km od twierdzy. Jego powierzchnia wraz z otaczającym bliskim przedpolem taktycznym wyniosła 32 ha 2584 m², a sam fort z fosą zajmował 5 ha 9554 m².

Fort V Borek, powstał na lewym brzegu Wisły, 4 km od cytadeli i 3 km od Fortu nr IV. Posiadał 6 cembrowanych studni. Powierzchnia fortu z otaczającym przedpolem taktycznym wyniosła 32 ha, a sam fort z fosą zajmował 6 ha i 8698 m².

Fort Wannowski, w pobliżu miejscowości Nagórniki, był główną pozycją na lewym brzegu Wisły. W nazewnictwie rosyjskim nie posiadał numeru, a jedynie nazwę. Powstał w 1885 roku na łagodnym wzniesieniu niedaleko łachy wiślanej. Od cytadeli dzieliło go 3,5 km, a 3 km od Fortu V. Przez Fort przechodził, po trzech stalowych mostach, tor kolejowy. Powierzchnia terenu Fortu z otaczającym bliskim przedpolem taktycznym wyniosła 52 ha 1030 m². On także posiadał 6 cembrowanych studni. Ten Fort był największym z wybudowanych i najbardziej wysuniętą na zachód pozycją twierdzy.

Fort VI Głusiec (na lewym brzegu Wisły) został wzniesiony w latach 1879 - 1881, a jego powierzchnia z otaczającym przedpołem taktycznym wynosiła 25 ha, zaś sam Fort zajmował 5 ha i 8860 m². Początkowo w forcie wykopano tylko 2 studnie. Umieszczenie Fortu okazało się w założeniu błędne, ponieważ był zbyt blisko Fortu Gorczakowa i został niewłaściwie ustawiony kierunkowo. Fort nie był nigdy modernizowany. Istnieje nawet przypuszczenie, że już w fazie budowy uznano, iż nie będzie dobrze spełniał swojej roli.

Równolegle z budową fortów wybudowano sieć utwardzonych granitem dróg dojazdowych, niezbędnych do transportu ciężkich armat oraz zaopatrzenia. W okresie poprzedzającym wybuch wojny 1914 roku oraz już w jej trakcie wybudowano dodatkowo do wybranych fortów sieć linii kolei wąskotorowej.

Pomimo budowy nowych fortów, twierdza nie wytrzymała tempa szybkich przemian technicznych w sztuce uzbrojenia i prowadzenia wojny. W 1888 roku uznano, że twierdza nie spełnia warunków technicznych do obrony, choć w 1890 roku zapadła decyzja o jej modernizacji. Wybudowano kilka magazynów artyleryjskich i częściowo przebudowano 2 forty oraz wybudowano w zewnętrznym obwodzie cytadeli przy wale artyleryjskim dwa betonowe magazyny.

Ciekawostką jest, że do twierdzy dęblińskiej pod koniec XIX wieku, w czasie panującej w Petersburgu epidemii cholery, przeniósł się na jakiś czas car Mikołaj II wraz ze swoim dworem.

Inwestycje wydatnie wpłynęły na rozwój osady Irena, założonej w dn. 02.08.1854 na gruntach folwarku Dęblin (nazwa osady pochodzi od imienia żony Teodora Paskiewicza, syna Iwana – namiestnika Królestwa Polskiego). Około 1880 r. liczyła ona 2309 mieszkańców i funkcjonowało w niej 138 różnych zakładów rzemieślniczych. Choć Twierdza Iwangorod nie odegrała większej roli militarnej w XIX w., to jednak wywarła wpływ na ukształtowanie stosunków społecznych i gospodarczych osady Irena i jej okolic. Oprócz dzieł fortecznych, rozlokowanych na dużej przestrzeni, wybudowano wiele budynków, między innymi budynki mieszkalne dla oficerów, które były zlokalizowane na przedpolu twierdzy, budowli i dróg służących do dziś również ludności cywilnej.

I wojnę światową na froncie wschodnim rozpoczęła Bitwa Dęblińska, w której wojska rosyjskie na przedpolach Twierdzy odparły w październiku 1914 r. nacierające od zachodu sprzymierzone wojska austriackie i niemieckie. Od 4 sierpnia do października roku 1915

po opuszczeniu Iwangorodu przez Rosjan, początkowo okupowały go wojska austriackie, a następnie niemieckie. W tym czasie przywrócona została nazwa Dęblin dobrom Jabłonowskich (później Paskiewiczów), stacji kolejowej i Twierdzy. Natomiast osada Irena oraz przyległe cztery wsie: Masów, Mierzwiączka, Rycice i Żdżary zachowały swą nazwę do 1953 r., kiedy to nazwę Dęblin rozszerzono na gminę Irena, a z wymienionych wsi utworzono gromady. I wojna światowa spowodowała wiele zniszczeń i zahamowała na 4 lata rozwój wyżej wymienionych miejscowości.

Po odzyskaniu niepodległości, w Dęblinie i w jego okolicy, zlokalizowano kilka jednostek Wojska Polskiego. Spowodowało to wzrost liczby mieszkańców oraz wpłynęło na proces zrastania Dęblina, Ireny i przyległych wsi w jeden organizm przestrzenno-urbanistyczny. W sierpniu 1920 r. w Dęblinie mieściła się Główna Kwatera Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, w związku z przeglądem 14., 16. i 21. Dywizji Piechoty 4. Armii Wojska Polskiego, która 16.08.1920 r. wykonała zwycięski manewr znad Wieprza, zwany „Cudem nad Wisłą”.

Od kwietnia 1927 r. Dęblin stał się siedzibą Oficerskiej Szkoły Lotniczej założonej w Grudziądzu w 1925 r. Międzywojenna działalność „Szkoły Orląt” zamknęła się liczbą 973. absolwentów. Wielu z nich podczas II wojny światowej wstawiło imię polskiego lotnika, walcząc pod niebem Polski, Francji, Wielkiej Brytanii i Afryki, nad wodami Morza Bałtyckiego, Morza Północnego, nad Biskajami, Atlantykiem i Morzem Śródziemnym. Obecność dużych garnizonów Wojska Polskiego i ważnego węzła kolejowego przyspieszyła dalszy rozwój Dęblina.

W tym czasie sąsiednia osada Irena, będąca siedzibą gminy o tej samej nazwie, po uzyskaniu miejskich uprawnień finansowych, stała się wiodącym lokalnie ośrodkiem handlowym i wytwórczym. Funkcjonowały w niej obok wielu sklepów, warsztatów rzemieślniczych, drobnych zakładów przemysłowych, także Warsztaty Lotnicze, Centralna Składnica Silników Lotniczych, Lokomotywownia i Główna Składnica Uzbrojenia nr 2 w Stawach.

W dniu 15.09.1939 r. Niemcy zajęli Dęblin i osadę Irena lokując przejściowo w cytadeli sztab 10. Armii gen. Waltera von Reichenau. W okresie okupacji Dęblin był dla Niemców ważnym ośrodkiem lotniczym i komunikacyjnym, a cytadela Twierdzy służyła im za obóz jeniecki. We wrześniu 1939 r. mieścił się w niej obóz przejściowy dla polskich żołnierzy

gen. Kleeberga, w latach 1941 - 43 Stalag 307 dla żołnierzy sowieckich, a w latach 1943 - 44 Oflag 77 dla żołnierzy włoskich. Ponadto w połowie 1940 r. Niemcy na terenie osady Irena utworzyli getto żydowskie, zlikwidowane przez nich w październiku 1942 r. W dniach 25 - 26 lipca 1944 r. Dęblin wraz z osadą Irena został zajęty przez Armię Radziecką i oddziały Armii Krajowej.

Zaraz po wyzwoleniu przystąpiono do odbudowy zniszczeń, uruchomienia węgła kolejowego i produkcji w istniejących zakładach. Wznowiono także naukę w dęblińskich szkołach. Po zakończeniu działań wojennych w cytadeli dęblińskiej Twierdzy oraz w Stawach ponownie zaczęły stacjonować jednostki Wojska Polskiego. W następnych latach reaktywowano „Szkołę Orląt”.

Rozwój gminy Irena, a od 1954 r. miasta Dęblin, utworzonego z części gromad byłej gminy oraz osiedla Stawy, w latach 40. i 50. XX w. koncentrował się głównie na terenie byłej osady Irena oraz osiedli Lotnisko i Twierdza. Jego ciągła rozbudowa rozpoczęła się od połowy lat 60. XX w. Najpierw w części zachodniej miasta powstały osiedla Staszica, Wiślana i Żwica, a następnie we wschodniej w latach 70. XX w. wybudowano osiedle Jagiellońskie. W latach 80. XX w. rozbudowano osiedla Lotnisko i 15. Pułku Piechoty „Wilków”, a w 90. latach XX w. powstało osiedle Trapez, które w konkursie „Dom 2003” zdobyło pierwsze miejsce i „Kryształową Cegłę”. Duży wkład w rozbudowę miasta wniosło wojsko i kolej.

Przywrócenie w 1990 r. samorządów terytorialnych otworzyło przed Dęblinem perspektywy rozwoju. Wprowadzony nowy system finansowania zwiększył znacznie dochody własne miasta, przyczyniając się do systematycznej likwidacji wieloletnich zapóźnień cywilizacyjnych, bytowych i gospodarczych.

6.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292 ze zm.).

Zgodnie z art. 22 ust. 4 przywołanej ustawy – prezydent (burmistrz, wójt) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu miasta i gminy. Art. 22 ust. 5 określa, że w gminnej ewidencji zabytków znajdują się:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (wójta, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Aktualnie kluczowym dokumentem z zakresu ochrony zabytków dla miasta Dęblin jest **Zarządzenie Nr 10.2018 Burmistrza Miasta Dęblin z 16 stycznia 2018 r. w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków Miasta Dęblin**, uzgodniony w roku 2018 z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Tabela 1 Wykaz zabytków nieruchomych ujęty w gminnej ewidencji zabytków miasta Dęblin – zgodnie z wykazem stanowiącym załącznik do Zarządzenia nr 10.2018 Burmistrza Miasta Dęblin z 16.01.2018, wraz z odniesieniem do rejestru zabytków oraz kart ewidencyjnych zabytków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków		Wojewódzka Ewidencja Zabytków			
Lp	Nazwa obiektu - zgodnie z wykazem gminnej ewidencji zabytków oraz opracowaną kartą adresową zabytku	Nr w rejestrze zabytków	Zakres i przedmiot wpisu do rejestru zabytków	Adres zabytku	Nazwa zabytku – zgodnie z kartą w wojewódzkiej ewidencji zabytków
1	Cmentarz komunalny, do lat 70 XX wieku cmentarz wojskowy	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i>	ul. 15 PP Wilków/ Wiśłana/ Krzywa	Cmentarz komunalny oraz kwatera cm. wojskowego
2	Cmentarz wojenny „na Balonnej” (na terenie wpisanym do rejestru zabytków)	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i> <i>Na terenie w rejestrze zabytków – Reduta II (A/895)</i>	ul. Balonna	Cmentarz wojskowy („na Balonnej”)
3	Kościół parafialny p.w. Chrystusa Miłosiernego, ul. Wiśłana	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i>	ul. Wiśłana 69	Kościół parafialny p.w. Św. Piusa V Papieża (drewniany)

4	Dom oficerski na przedpolu fortu IV Twierdzy Dęblin, ob. budynek mieszkalny (ul. Podchorążych 3)	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i>	ul. Podchorążych 6 (d.3)	Dom oficerski na przedpolu frontu I-II Twierdzy Dęblin, ob. bud. mieszkalny
5	Dom oficerski na przedpolu fortu IV Twierdzy Dęblin, ob. budynek mieszkalny (ul. Podchorążych 4)	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i>	ul. Podchorążych 4	Dom oficerski na przedpolu frontu IV Twierdzy Dęblin, ob. bud. mieszkalny
6	Dom oficerski na przedpolu fortu I-II Twierdzy Dęblin, ob. budynek mieszkalny (ul. 15 Pułku Piechoty „Wilków” 3A)	-	<i>Nie wpisany do rejestru zabytków</i>	ul.15 P.P. „Wilków” 3A	Dom oficerski na przedpolu frontu IV Twierdzy Dęblin, ob. bud. mieszkalny
TWIERDZA DĘBLIN		A/895	- decyzja Głównego Konserwatora Zabytków Woj. Warszawskiego z 11.05.1966, znak:KL.IV.49/3/66 w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków województwa warszawskiego został wpisany – terenu Twierdzy w Dęblinie z XIX wieku z obiektami architektonicznymi znajdującymi się na terenie twierdzy - postanowienie LWKZ z 17.12.2004, znak: KD/4401/330/5685/04 do decyzji GKZ Województwa Warszawskiego z 11.05.1966r. (opis i mapa - zgodnie z kartą ewidencyjną zabytku, oprac. Grażyna Michalska, 1993 r.)	Obiekty Twierdzy Dęblin usytuowane na wschodnim brzegu Wisły, tj. na terenie województwa lubelskiego: Gm. Dęblin Gm. Puławy Gm. Stężyca	Twierdza Dęblin – fortyfikacje prawobrzeżne wraz z drogami fortecznymi, w tym: - na terenie gm. Dęblin *obręb: Dęblin Cytadela z 2-ma redutami trzema lunetami oraz Fort Dęblin, *obręb: Mierzwiączka - Fort Mierzwiączka, - na terenie gminy Puławy, obręb: Borowa - Fort Borowa, - na terenie gminy Stężyca, obręb: Nadwiślanka - Fort Nadwiślanka

CYTADELA		A/895	- postanowienie LWKZ z 17.12.2004, znak: KD/4401/330/5685/04 do decyzji GKZ Województwa Warszawskiego z 11.05.1966r.	gm. Dęblin, obręb: Dęblin	Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)
1	Batardeau (nr 107)	A/895	Wpis: <u>budynki, urządzenia i elementy obronne z XIX w.</u> : -ciągłe koszary obronne wraz z furtami (m.in. Brama Egipska) wraz z pozostałością fragmentów murów części północno-wschodniej budynku, -obronny magazyn frontu wodnego z kazamatami, -Kaponiera główna frontu wodnego, -Bateria flankująca front wodny: Działobitnia pn.-zach., Działobitnia pd.-zach., Mur przeciwskałkowy, Mur przeciwskałkowy pd.- zach., -Prochownia (w pobliżu nie istniejącej relikty bastionu III), -Budynki wewnątrz Cytadeli: Magazyn obronny, Magazyn, Prochownia, Prochownia, -Pozostałości wału artyleryjskiego z fosą, w tym: Półbastion północny – I oraz Batardeau (grodzka fosa - nr adm. 107), Kazamaty poterny (potajnika), Mur Carnota przy kazamatach poterny, -Bastion II wraz z	ul. Saperów	Batardeau fosa półbastionu I, Poserna półbastionu I, mur obronny pn. – zach. w Cytadeli Twierdzy Dęblin
2	Batardeau półbastion południowy			ul. Saperów	Mur obronny pd. – zach. w Cytadeli
3	Brama Lubelska			ul. Saperów	Brama Lubelska w Cytadeli
4	Brama w kurtynie II-III			ul. Saperów	Furta północno-wschodnia w Cytadeli
5	Brama w kurtynie III-IV			ul. Saperów	Furta wschodnia w Cytadeli Twierdzy Dęblin
6	Budynek kwatermistrzowski			ul. Saperów	Budynek dawnego Kwatermistrzostwa (ob. Pralnia - łaźnia)
7	Ciągłe koszary obronne I			ul. Saperów	Budynek koszarowo-magazynowy z bramą północną w Cytadeli
8	Ciągłe koszary obronne II			ul. Saperów	Budynek koszarowo-magazynowy z bramami wsch., pd. – wsch., pd. w Cytadeli Twierdzy Dęblin

9	Ciągłe koszary obronne III	Reditą i drogą krytą oraz Kurtyna II-III z Bramą w kurtynie II-III, -Bastion III oraz: Kurtyna III-IV i Brama w kurtynie III-IV, -Bastion IV oraz: Pozostałości redity, Kurtyna IV-V z zachowaną okładziną z granitu oraz Brama Lubelska w kurtynie IV-V, -Półbastion południowy – V wraz z okładziną z granitu (j.w.) wraz z Batardeau (grodzia fosy), Kazamaty poterny (potajnika), Mur Carnota między koszarami obronnymi a kazamatami poterny półbastionu południowego – V, -Raweliny: Kazamaty rawelinu 2 (nr 22-24 na przedpolu kurtyny II-III) i Pozostałości rawelinu 3 (na przedpolu kurtyny III-IV), -Budynki nieobronne z XIX wieku: Dom Komendanta, Oficyna Domu Komendanta, Budynek kwatermistrzowski ob. pralnia i łaźnia, Oficerski dom mieszkalny, Budynek gospodarczy zw. pocztą gołębiową, -Zespół pocerkiewny: Plebania, Dom cerkiewny, Kaplica, Kapliczka z 1893 r. w pobliżu kazamatów rawelinu nr 2, na przedpolu kurtyny II – III.	ul. Saperów	Budynek koszarowo-magazynowy z bramami wsch., pd. – wsch., pd. w Cytadeli
10	Dom cerkiewny		ul. Saperów	Zespół pocerkiewny w Cytadeli Twierdzy Dęblin
11	Dom komendanta		ul. Saperów	Dom komendanta w Cytadeli Twierdzy Dęblin
12	Działobitnia pld.-zach.			Skazamatowany magazyn Frontu wodnego z działobitniami w Cytadeli
13	Działobitnia pln.-zach.			Skazamatowany magazyn Frontu wodnego z działobitniami w Cytadeli
14	Kaplica		ul. Saperów	Kaplica w Cytadeli Twierdzy Dęblin
15	Kapliczka		ul. Saperów	Zespół pocerkiewny w Cytadeli Twierdzy Dęblin
16	Kaponiera główna frontu wodnego		ul. Saperów	Kaponiera główna w Cytadeli Twierdzy Dęblin
17	Kazamaty poterny I		ul. Saperów	Batardeau fosy półbastionu I, Poserna półbastionu I, mur obronny pn. – zach. w Cytadeli

18	Kazamaty potemy II	/postanowienie LWKZ z 17.12.2004, znak: KD/4401/330/5685/04 do decyzji GKZ Województwa Warszawskiego z 11.05.1966r. o wpisaniu obiektów architektonicznych na terenie Cytadeli tj. na terenie dz. geod. wskazanej w postanowieniu jako część obszaru dawnej Cytadeli Twierdzy w Dęblinie /	ul. Saperów	Mur obronny pd. – zach. w Cytadeli Twierdzy Dęblin
19	Kazamaty rawelinu 2 (nr 22)			Kazamaty Lunety Frontu II-III w Cytadeli
20	Kazamaty rawelinu 2 (nr 23)			Kazamaty Lunety Frontu II-III w Cytadeli
21	Kazamaty rawelinu 2 (nr 24)			Kazamaty Lunety Frontu II-III w Cytadeli Twierdzy Dęblin
22	Kurtyna II-III			Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)
23	Kurtyna III-IV			Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)
24	Kurtyna IV-V			Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)
25	Magazyn		ul. Saperów	Magazyn w Cytadeli Twierdzy Dęblin
26	Magazyn obronny		ul. Saperów	Magazyn obronny w Cytadeli Twierdzy Dęblin
27	Budynek gospodarczy zw. pocztą gołębiową		ul. Saperów	Budynek tzw. poczty gołębiowej na terenie Cytadeli Twierdzy Dęblin
28	Mur Carnota I		ul. Saperów	Batardeau fosy półbastionu I, poternapółbastionu I, mur obronny pn. – zach. w Cytadeli

29	Mur Carnota II			ul. Saperów	Mur obronny pd. – zach. w Cytadeli Twierdzy Dęblin
30	Mur przeciwskarpowy pld.-zach.				<i>Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)</i>
31	Mur przeciwskarpowy pln.-zach.				<i>Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)</i>
32	Obronny magazyn frontu wodnego			ul. Saperów	Skazamatuwany magazyn Frontu wodnego z działobitniami w Cytadeli Twierdzy Dęblin
33	Oficerski dom mieszkalny			ul. Saperów	Dom mieszkalny ob. sztab w Cytadeli Twierdzy Dęblin
34	Oficyna domu komendanta			ul. Saperów	Oficyna domu komendanta w Cytadeli Twierdzy Dęblin
35	Plebania			ul. Saperów	Zespół pocerkewny w Cytadeli Twierdzy Dęblin
36	Pozostałości rawelinu 3				<i>Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)</i>
37	Pozostałości reduty w bastionie IV				<i>Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)</i>
38	Półbastion północny			ul. Saperów	Batardeau fosy półbastionu I, Poserna półbastionu I, mur obronny pn. – zach. w Cytadeli Twierdzy Dęblin

39	Prochownia I			ul. Saperów	Dwie prochownie na przedpolu w Cytadeli
40	Prochownia II			ul. Saperów	Dwie prochownie na przedpolu w Cytadeli Twierdzy Dęblin
41	Prochownia III			ul. Saperów	Prochownia ob. Magazyn żywności w Cytadeli
42	Pozostałości lunet zlokalizowanych na działce 4061/14 przy ul. Saperów 3 i 5 oraz 15 Pułku Piechoty „Wilków”				Pozostałości lunet w Cytadeli Twierdzy Dęblin
43	Redita i droga kryta bastionu II				Twierdza Dęblin – Cytadela (karta zbiorcza)
FORT II MIERZWIĄCZKA		A/895	<i>Wpis: Fort II obejmujący: <u>zachowane elementy ziemne i murowane na dz. wskazanej w dec.: przedstek (in. glacis), przedwał z przedpiersiem, odcinki fosy suchej i mokrej, pozostałości drogi krytej, mury przeciwskarpowe (gładki – w zespole półkaponiery zach., skazamatowany z zaczątkami galerii kontrminowych – w zespole półkaponiery wsch., skazamatowany z kazamatami kontrminowymi w zespole kaponiery głównej), wał artyleryjski z trawersami i schronami pogotowia oraz drogą</u></i>	Fort II Mierzwiączka - gm. Dęblin, obręb: Mierzwiączka (<u>teren w gran. działek wskazanych w dec.</u>)	Twierdza Dęblin – Fort II Mierziączka – karta zbiorcza
1	Fort II Mierzwiączka				
2	Brama				
3	Mur przeciwskarpowy gładki				
4	Mur przeciwskarpowy skazamatowany I				
5	Mur przeciwskarpowy skazamatowany II				
6	Pozostałości drogi krytej				
7	Pozostałości fosy				
8	Pozostałości kaponiery barkowej wsch.				

9	Pozostałości kaponiery barkowej zach.		wałową; <u>Zachowane budowle forteczne:</u>		
10	Pozostałości kaponiery głównej		brama z przyległą skazamatowaną kordegardą,		
11	Pozostałości kaponiery szyjowej		pozostałości zespołu budowli koszar:		
12	Przedstok (glacis)		skrajny, wsch. segment, ujęty od wschodu murem		
13	Przedwał z przedpiersiem		oporowym wału oraz kazamata osiowa z czterema bramami,		
14			pozostałości zespołu budowli kaponiery głównej: kazamata (in. poterna lub potajnik) położona pod wałem artyleryjskim,		
			pozostałości zespołu budowli półkaponiery barkowej zach.: brama wraz ze sklepionymi kazamatami,		
			pozostałości zespołu budowli półkaponiery barkowej wsch.: brama wraz ze sklepionymi kazamatami, zespół		
			budowli kaponiery szyjowej: kazamata, ujęta w mury oporowe, mieszcząca		
			wejście z bramą do poterny, po bokach której – wejścia do sklepionych kazamat z		
			dwoma strzelnicami artyleryjskimi; oraz <u>obszar w granicach dz. wskazanej w dec.</u>		
			obejmujący właściwy fort oraz integralnie z nim powiązany teren		
			dawnej esplanady (in. przedpoła) i <u>otoczenie w/w zabytku, tj. teren w gran. działki wskazanej w dec.</u>		
	Wał artyleryjski				

			<i>/decyzja LWKZ z 10.12.2009, znak: KD/4401/480/5135/09</i>		
REDUTA I GEN. KĄCKIEGO		A/895	Wpis: Reduta I - tzw. Reduta gen. Kąckiego: <u>Budynki, urządzenia i elementy obronne z XIX wieku</u>: Mur przeciwskarpowy w zachodniej części reduty, Przedstok (glacis), Łuki opróżnione, Galeria strzelecka, <u>Wał artyleryjski wraz z podwalnią reduty (schronem)</u>, Sucha fosa wewnątrz reduty, Prochownia <i>/postanowienie LWKZ z 17.12.2004 do dec. GKZ Województwa Warszawskiego z 11.05.1966r./</i>		Barkan północny w Cytadeli Twierdzy Dęblin – reduta Gen. Kąckiego (karta zbiorcza) <i>Twierdza Dęblin – Reduta I</i>
1	Reduta I gen. Kąckiego				
2	Galeria strzelecka				
3	Łuki opróżnione				
4	Mur przeciwskarpowy				
5	Prochownia				
6	Przedstok (glacis)				
7	Sucha fosa				
8	Wał artyleryjski				
REDUTA II GEN. ZAJĄCZKA		A/895	Wpis: <u>pozostałości Reduty II (in. Barkanu pd., zw. Reduta im. gen. Zajączka)</u>: zachowane elementy ziemne (na dz. wskazanych w dec.) - przedstok (in. glacis), fosa, wał artyleryjski i osłonowy; - obszar w granicach działek wskazanych w dec., obejmujący właściwy teren reduty i powiązany z nim teren d. esplanady (in. przedpola) <i>/decyzja LWKZ z 09.05.2011, znak: KD/4401/301/1836/11</i>		
1	Reduta II gen. Zajączka				
2	Pozostałości fosy				
3	Przedstok (glacis)				
4	Wał artyleryjski i osłonowy				
ZESPÓŁ DWORCOWY		A/1093	Wpis: zespół budynków kolejowych		

1	Dworcowa 1		przy ul. Dworcowej/ Kolejowej: dworzec, budynek mieszkalno- administracyjny tzw. Belweder (ul. Kolejowa 16), budynek mieszkalno- administracyjny ob. apteka (ul. Dworcowa 11), wieża ciśnień (ul. Dworcowa), domy drewniane – przy ul. Dworcowej 1, 3, 5, 7, 13, 15, 17, 23, żuraw wodny przy Lokomotywowni Pozaklasowej (budynki wpisane w gran. ścian zewn.), wg zał. planu <i>/decyzja WKZ w Lublinie z 10.03.1994, znak: WKZ- KD/IV/64/474/94/</i>	ul. Dworcowa 1	Dom mieszkalny (1921 r.)
2	Dworcowa 3			ul. Dworcowa 3	Dom mieszkalny (1922 r.)
3	Dworcowa 5			ul. Dworcowa 5	Dom mieszkalny (1896 r.)
4	Dworcowa 7			ul. Dworcowa 7	Dom mieszkalny (1898 r.)
5	Dworcowa 11			ul. Dworcowa 11	Dom mieszkalno – admin. (apteka z 1923r.)
6	Dworcowa 13			ul. Dworcowa 13	Dom mieszkalny (1921 r.)
7	Dworcowa 15			ul. Dworcowa 15	Dom mieszkalny (1923 r.)
8	Dworcowa 17			ul. Dworcowa 17	Dom mieszkalny (1923 r.)
9	Dworcowa 23			ul. Dworcowa 23	Dom mieszkalny (1923 r.)
10	Kolejowa 16			ul. Kolejowa 16	Dom mieszkalno- admin. „Belweder” (1900 r.)
11	Dworzec kolejowy			ul. Dworcowa	Dworzec kolejowy
12	Wieża ciśnień			ul. Dworcowa	Wieża ciśnień
13	Żuraw wodny			ul. Towarowa 1	Żuraw wodny (przy Lokomotywowni Pozaklasowej)
ZESPÓŁ PAŁACOWO- PARKOWY		A/960	Wpis: zespół pałacowo-parkowy: pałac, oranżeria, dwie d. oficyny pałacowe, budynek Komendy Szkoły, d. dom ogrodnika, willa	ul. Dywizjonu 303	Zespół pałacowo- parkowy
1	Budynek komendy Szkoły			ul. Dywizjonu 303, 12	Budynek Komendy Szkoły Lotniczej

2	Dawny Dom ogrodnika		Komendanta Szkoły, sześć willi w zachodniej części zespołu, kordegarda, wyspa, staw i park z ukształtowaniem terenu i ciągiem komunikacyjnym, w gran. wg zał. planu <i>/decyzja WKZ w Lublinie z 12.04.1988, znak: KL.IV.5349(11)88/</i>	ul. Dywizjonu 303	Dawny Dom ogrodnika
3	Kordegarda			ul. Dywizjonu 303	Kordegarda
4	Oficyna I			ul. Dywizjonu 303, 10	Oficyna pałacowa I
5	Oficyna II			ul. Dywizjonu 303, 8	Oficyna pałacowa II
6	Pałac z oranżerią			ul. Dywizjonu 303, 10	Pałac (pałac z oranżerią tzw. pawilonem zach.)
7	Wyspa, staw i park z ukształtowaniem terenu i ciągiem komunikacyjnym			ul. Dywizjonu 303	Park (ewidencja parku)
8	Willa komendanta Szkoły			ul. Florera 3	Willa Komendanta
9	Willa oficerska I			ul. Florera 1	Willa oficerska I
10	Willa oficerska II			ul. Florera 5	Willa oficerska II
11	Willa oficerska III			ul. Florera 7	Willa oficerska III
12	Willa oficerska IV			ul. Florera 9	Willa oficerska IV
13	Willa oficerska V			ul. Florera 11	Willa oficerska V
14	Willa oficerska VI			ul. Florera 13	Willa oficerska VI
		A/1689	- budynek zw. "dworkiem doktora Augusta Sochackiego" (w granicach ścian zewn. z pominięciem murowanego ganku od str. pn) na dz. wskazanej w dec., wg zał. mapy <i>/decyzja LWKZ z 12.10.2022, znak: KD.5140.25.15.2022/</i>	ul. Niepodległości	Dworek doktora Augusta Sochackiego

	A/1706	- lotniskowa wieża ciśnień, na dz. wskazanej w dec. <i>/decyzja LWKZ z 12.08.2024, znak: KD.5140.12.1.2024/</i>	ul. Spacerowa	Lotniskowa wieża ciśnień
	A/1689	- budynek zw. "dworkiem doktora Augusta Sochackiego" (w granicach ścian zewn. z pominięciem murowanego ganku od str. pn) na dz. wskazanej w dec., wg zał. mapy <i>/decyzja LWKZ z 12.10.2022, znak: KD.5140.25.15.2022/</i>	ul. Niepodległości	Dworek doktora Augusta Sochackiego
	A/1706	- lotniskowa wieża ciśnień, na dz. wskazanej w dec. <i>/decyzja LWKZ z 12.08.2024, znak: KD.5140.12.1.2024/</i>	Ul. Spacerowa	Lotniskowa wieża ciśnień
	A/1705	- wieża spadochronowa dla szkolenia pilotów, na dz. wskazanej w dec. <i>/decyzja LWKZ z 09.08.2024, znak: KD.5140.14.1.2024/</i>	ul. Spacerowa	Wieża Spadochronowa dla szkolenia pilotów
	A/895	Twierdza Dęblin – fortyfikacje prawobrzeżne wraz z drogami fortowymi (karta zbiorcza)	- teren gm. Dęblin, obręb: DĘBLIN Cytadela z 2 redutami i trzema lunetami oraz Fort Mierzwiączka (obręb: MIERZWIĄCZKA) oraz - teren gm. Puławy, obręb: BOROWA - Fort Borowa - teren gm. Stężycza, obręb: NADWIŚLANKA - Fort Nadwiślanka	
	A/895	Wpis: - prochownia - budynek wewnątrz cytadeli	ul. Saperów	Prochownia na terenie Cytadeli Twierdzy Dęblin

	-	Nie wpisany do rejestru zabytków	ul. 15 P. P. "Wilków" 3B	Pocztą gołębiowa ob. budynek mieszkalny
--	---	----------------------------------	-----------------------------	---

* przyjęte w gminnej ewidencji zabytków nazewnictwo kart adresowych zabytków dotyczące obiektów z terenu Twierdzy Dęblin zostało zaczerpnięte z:

- postanowienia LWKZ w Lublinie z 17.12.2004 znak KD /4401/330/5685/04,
- decyzji LWKZ w Lublinie z 19.11.2009 znak: KD/4401/245/4817/09,
- decyzji LWKZ w Lublinie z 10.12.2009 znak: KD/4401/480/5135/09,
- decyzji LWKZ w Lublinie z 9.05.2011 znak: KD/4401/301/1836/11.

Tabela 2 Wykaz zabytków archeologicznych ujęty w gminnej ewidencji zabytków miasta Dęblin, pow. rycki, woj. lubelskie – zgodnie z wykazem stanowiącym załącznik do Zarządzenia nr 10.2018 Burmistrza Miasta Dęblin z 16.01.2018.

l.p. (nr karty)	NR STANOWISKA AZP	MIEJSCOWOŚĆ (OBRĘB)	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	70-74/11		zabytek ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków
2	70-74/13		zabytek ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3	71-75/22		zabytek ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków
4	71-75/29		zabytek ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków
5	71-75/49		zabytek ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków

* zestawienie według numerów porządkowych kart ewidencyjnych

6.4 Zabytki o największym znaczeniu dla miasta wraz z oceną ich stanu zachowania

Pomimo nie dość długiej historii w krajobrazie kulturowym miasta Dęblin zachowały się trzy obszerne i cenne zespoły nasycone dużą ilością zabytków nieruchomych (objętych ochroną prawną).

Zespół pałacowo - parkowy (nr rej. zab. A/960)

Pałac murowany przed 1747 r. (architekt: Antoni Fontana), gruntownie przebudowany w 1778 roku (wg projektu królewskiego architekta Dominika Merliniego), spalony w l. 1915 - 1918, odbudowany i zaadaptowany dla potrzeb Szkoły Lotniczej w latach 1924-1927 (architekt Antoni Dygat), zniszczony w okresie II wojny światowej i odbudowany w 1950 roku. W pałacu obecnie mieści się Rektorat LAW. Mimo upływu lat zespół pałacowo - parkowy utrzymał walory XVIII-wiecznego stylu. Cały kompleks otoczony jest parkiem założonym w 1779 r. w stylu francuskim (projekt Jana Chrystiana Schucha), który po roku 1790 r. został przekształcony przez Dionizego Mac Clair'a w park krajobrazowy. Park łączy w sobie harmonię dużych powierzchni trawiastych, dobrze utrzymanego drzewostanu (ze starodrzewiem i egzemplarzami drzew egzotycznych) z dużym stawem i wyspą. Historycznie na terenie zespołu, na wyspie, zlokalizowana była także Świątynia Wspomnień proj. Dominika Merliniego z ok. 1780 r. (widoczna na rycinie Zygmunta Vogla), rozebrana w 1965 r., a także stajnie, wozownia i altana.

Zespół jest położony w południowej części Dęblina, obecnie w sąsiedztwie lotniska wojskowego. W skład zespołu pałacowo-parkowego wchodzi:

- pałac z oranżerią - tzw. pawilonem zachodnim (budowa i rozbudowa 1743 - 1778, odbudowany po II wojnie św.),
- oficyna I - obecnie hotel garnizonowy (murowana ok. 1850 r., przebudowana w latach 20. XX w.),
- oficyna II - obecnie internat garnizonowy (murowana ok. 1850 r., przebudowana w latach 20. XX w.),
- dom ogrodnika (murowany pod koniec XVIII w.),
- kordegarda pałacowa (murowana w 3 ćw. XVIII w., przebudowana w XIX w.),
- 6 willi oficerskich i dom komendanta (murowane, z 1 poł. XX w.),

- komenda szkoły (1936 r.) – ob. siedziba Dowództwa 4. Skrzydła Lotnictwa Szkolnego w Dęblinie,
- park ze stawem (projekt Jana Chrystiana Schucha z 1779 r., przekształcony po 1790 r. przez Dionizego Mac Claira).

Stan zabytku wpisanego do rejestru zespołu należy ocenić jako dobry/bardzo dobry. Od czasu objęcia go ochroną prawną (wpis do rejestru z 1988 r.) jego stan zdecydowanie uległ poprawie, zwłaszcza w ostatnim czasie, kiedy w pałacu umieszczono rektorat LAW, a park przeszedł kompleksową rewitalizację, leczenie i pielęgnację drzewostanu. Park jest zadbane, drzewostan dziko rosnący (tęg głównie olchowy i grabowy) znajduje się w pd.-wsch. części zespołu przy stawie. Wszystkie budynki zabytkowe znajdują się w dobrym i bardzo dobrym stanie technicznym. Jedynie dawna oficyna kuchenna jest w stanie wymagającym niewielkiego remontu. Podobnie remontu kosmetycznego wymagają dwie wille oficerskie (w północnej części zespołu).

W ramach prac rewitalizacyjnych miasta (zakończonych w 2014 r.) w zespole parkowo – pałacowym zostały wykonane nowe nawierzchnie ciągów spacerowych utwardzone granitową kostką brukową. Wyremontowano ogrodzenie parku wraz z bramą i kordegardą, mostek prowadzący na wyspę, dom ogrodnika (adaptacja na punkt informatyczny), wykonano także nową elewację pałacu.

Zespół budynków kolejowych dawnej Kolei Nadwiślańskiej (nr rej. zab. A/1093)

Powstanie dęblińskiego dworca kolejowego przypada na lata 70. i 80. XIX wieku, zaś rozbudowa miała miejsce w latach czterdziestych XX wieku. Budowa związana była z realizacją inwestycji zaliczanej do jednej z najważniejszych ze względów strategicznych oraz komunikacyjnych między Królestwem Polskim i centralnymi ośrodkami w Rosji w XIX wieku w porozbiorowej Polsce. Stacja znajdowała się na szlaku kolejowym stanowiącym przedłużenie Kolei Nadwiślańskiej, łączącej Mławę, poprzez Warszawę, Lublin i dalej Chełm z Kowlem. Architektura budynku jest wzorowana na typowych projektach Towarzystwa Drogi Żelaznej Nadwiślańskiej (podobne przykłady to dworce w Puławach, Sadurkach, Minkowicach).

W całym zespole uwagę zwraca przede wszystkim budynek dworca. Część wschodnia obiektu jednokondygnacyjna (dziewiętnastoosiowa), drewniana i oszalowna z resztkami dekoracji snycerskiej, zbudowana została na planie wydłużonego prostokąta z dwiema

symetrycznie rozmieszczonymi masywnymi facjatami przykrytymi czterospadowym dachem. Nad częściami skrajnymi i środkową bryła parteru jest przykryta dwuspadowym dachem z blachy ocynkowanej. Część zachodnia budynku dworca – murowana i dwukondygnacyjna (czteroościowa) została przykryta dwuspadowym dachem z blachy ocynkowanej. Stolarka współczesna naśladująca stolarkę historyczną. W bezpośrednim sąsiedztwie stacji przy ulicy Dworcowej znajdują się budynki mieszkalne, pierwotnie przeznaczone dla rodzin wyższych rangą kolejarzy (m.in. bud. dawnej apteki, mieszkalno-administracyjny). Trzy z nich (ul. Dworcowa nr 15, 17 i 23) są identyczne, murowane o charakterze willowym, dwukondygnacyjne, kryte dachami mansardowymi o bogatej artykulacji fasady i drobnych detalach architektonicznych. Charakter willi mają także sąsiednie trzy drewniane budynki mieszkalne (nr 1, 3, 13) - oszalowane, z drobnymi elementami ozdobnymi, przykryte mansardowymi lub czterospadowymi dachami z blachy ocynkowanej. Interesująca jest również dawna parowozownia oraz budynek dawnego zarządu kolei przy ul. Kolejowej 16, tak zwany „Belweder” (nazwa upamiętnia pobyt marszałka Józefa Piłsudskiego). Belweder wyróżnia się spośród pozostałych zabytków zespołu dworca kolejowego harmonijną bryłą (parter nakryty dachami naczółkowymi) oraz ciekawym połączeniem partii ścian w przewadze nietynkowanych z jasnym tynkiem. Oprócz wymienionych budynków na uwagę zasługują zabytkowe urządzenia techniczne stacji. Są nimi obok starej parowozowni z końca XIX wieku, także nowa wybudowana w latach czterdziestych XX wieku, dwie wieże ciśnień, wiadukt kratowy, nastawnia, dróżnicówka oraz hydranty żurawowe.

W skład zespołu budynków kolejowych objętych ochroną wchodzi:

- budynek dworca kolejowego (w części drewniany, w części murowany, opisany powyżej),
- budynek mieszkalno-administracyjny tzw. Belweder, ul. Kolejowej 16 (murowany, z końca XIX w., przebudowany gruntownie na cele usługowe - hotelowe),
- budynek mieszkalno-administracyjny z apteką, ul. Dworcowej 11 (mur., z 1923 r.),
- wieża ciśnień (murowana, z 1920 r., na rzucie ośmioboku o bryle dwuczłonowej - wyższa szersza, dolny trzon węższy; nakryta uskokowym ostrosłupowym dachem zakończonym iglicą),
- zespół domów pracowniczych przy ul. Dworcowej o nr 1, 3, 5, 7, 13, 15, 17, 23,
- żuraw wodny przy Lokomotywni Pozaklasowej (1942 r.)

Stan zachowania zespołu. Ogólny stan zachowania całego zespołu dobry/dostateczny. Najlepiej zachowane obiekty to budynek dworca, murowane budynki mieszkalne (remontowany „Belweder”, budynki przy ul. Dworcowej, budynek nr 5 po remoncie). Natomiast od lat w stanie tylko dostatecznym znajdują się trzy budynki mieszkalne drewniane: obiekty są użytkowane, zamieszkałe, jednak wskazany byłby ich generalny remont. Wieża ciśnień w stanie dostatecznym: duże ubytki tynków, miejscowo nieszczelne pokrycie dachu, skorodowane zewnętrzne elementy stalowe.

Żuraw wodny został zdemontowany w ostatnich latach podczas remontu torowiska i do tej pory nie został zamontowany ponownie. Los i miejsce przechowywania zabytku nie są znane.

Twierdza Dęblin z obiektami architektonicznymi na jej terenie (nr rej. zab. A/895)

Twierdza była budowana w etapach od 1838 roku wg projektu gen. Iwana Dehna, pod kier. ppłk. inż. Rydzewskiego. Zaczęto od cytadeli z redutami i przyczółkiem mostowym po drugiej stronie Wisły (1838 - 53). Następnie zmodernizowano ją na obóz warowny, podobnie jak forty, z których dwa są na terenie obecnego Dębina. Z tego okresu pochodzą również drogi forteczne. Można wyróżnić dwa główne etapy budowy cytadeli, z których drugi przypadający na początek lat 50. XIX w. to budowa fortyfikacji bastionowych.

Z lat 80. XIX wieku pochodzi 6 fortów zewnętrznej linii obrony twierdzy (dwa na terenie miasta Dęblin: fort Dęblin i Mierzwiączka). Późniejsza nagła zmiana koncepcji obrony (cofnięcie na wschód) spowodowała spadek znaczenia Twierdzy Dęblin. Po decyzji władz z 1909 r. o likwidacji twierdz w Królestwie Polskim, dęblińska twierdza została opuszczona, a jej obiekty częściowo wysadzone przez Rosjan (forty). W obliczu I wojny światowej urządzenie twierdzy okazało się przestarzałe wobec postępu w dziedzinie techniki wojskowej, chociaż umacniano ją równocześnie fortyfikacjami polowymi. W czasie wojny twierdza nie odegrała właściwej funkcji militarnej. Podobnie podczas II wojny światowej.

Cytadela (skierowana na pn.-wsch., sżyja oparta o brzeg Wisły) stanowi rdzeń dla pierścienia fortów odległych ok. 2,5 – 3 km od niej. W twierdzy występują forty ceglano-ziemne o głębokim narysie, z kamiennymi cokołami i fundamentami. W fortach występują kaponiery skarpowe. W obiektach architektonicznych widoczne są nawiązania do wzorów klasycznych i eklektyczne formy neoromańskie, ale przede wszystkim nawiązania do

architektury rosyjskiej (w Domu Komendanta, obiektach sakralnych i Bramie Lubelskiej). Wewnątrz cytadeli występują liczne dawne budowle koszarowe, magazynowe, administracyjne, gospodarcze i kulturalne oraz domy mieszkalne (część z nich podpiwniczona). W wieńcu fortów lokalizowano dawne prochownie i inne budowle międzyfortowe. W skład twierdzy wchodził system dróg kołowych, mosty drogowe i kolejowe oraz rzeczny port wojenny. Cytadela posiada jedyną zachowaną w Polsce kaponierę główną frontu wodnego.

Zespół Cytadeli - zachowany w stanie dobrym, niezmiennym od lat. Całość dostępna jedynie wojsku oraz osobom upoważnionym, w związku z tym obiekty zabytkowe w obrębie Cytadeli nie są narażone na przypadkowe niszczenia, dewastacje ze strony osób trzecich. Na bieżąco wykonywane są prace remontowe przez zespół infrastruktury i mienia podległy dowództwu Garnizonu.

Reduta gen. Kąckiego (pn.) – zachowana w postaci barkanu z prochownią na przedpołu Cytadeli.

Reduta gen. Zajączka (pd.) - zachowana w postaci fragmentów barkanu, w obrębie reduty cmentarz Balonna.

Fort Mierzwiczka – teren fortu wygradzony od strony miasta, wejście główne wygradzone bramą z tablicami informacyjnymi o zakazie wstępu (teren prywatny). Ogólny stan zabytku dobry, pozostający bez zmian od lat. Wszystkie elementy składowe fortu (zarówno architektoniczne, jak i ziemne) czytelne. Konieczne usunięcie samosiewów (małe drzewka) porastających miejscami ziemne budowle obronne (usuwanie metodami ręcznymi z powodu braku możliwości wjazdu cięższego sprzętu mechanicznego na stoki umocnień fortecznych).

Fort III Dęblin – Fort zachowany szczątkowo, poprzecinany ulicami. Pierwotnie był analogiczny do innych fortów zewnętrznej linii obrony (założony był na planie pięcioboku). Wnętrze fortu od wielu lat bardzo przekształcone (m.in. plac zabaw, amfiteatr). W obrębie fortu wiele współczesnej zabudowy wtórnej. Pozostałości kazamat częściowo użytkowane. Teren fortu stanowi własność gminną.

Pozostałe zabytki:Kościół drewniany p.w. Św. Piusa V Papieża (ob. kaplica przy kościele murowanym p.w. Chrystusa Miłosiernego) przy ul. Wiślanej

Pierwotnie była to cerkiew unicka z drugiej połowy XVIII wieku, którą przeniesiono do Dębłina w 1929 roku z Łosic (w 1929 r. erygowano w Dęblinie parafię), rozbudowano w roku 1960, przeniesiono w 1987 r. z ul. 1 Maja ponownie na ul. Wiślaną 69, obok nowego kościoła. Budowla bazylikowa o trzech nawach, posiada konstrukcję zrębową, oszalowana, kryta blachą ocynkowaną. Ołtarz główny rokokowy, z około połowy XVIII wieku. W jego centralnym polu w niszy zasłanianej obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej znajduje się rzeźba Chrystusa na krzyżu, z drugiej połowy XVII wieku. Ołtarze boczne barokowo-rokokowe, z około połowy XVIII wieku, z obrazami Świętej Teresy i Świętego Antoniego. Stan zabytku dobry. Konstrukcja drewniana sucha, stabilna, na wysokiej podmurówce. Drobnych prac naprawczych wymaga stolarka kościoła oraz oszalowanie.

Dodać należy, że po powołaniu w 1924 r. parafii garnizonowej pod wezwaniem Św. Michała Archaniola, 22 maja 1929 r. została erygowana w Dęblinie rzymskokatolicka parafia pod wezwaniem Św. Piusa V Papieża, która liczyła 6797 wiernych. Tym samym zakończył się trwający od średniowiecza podział Dębłina na dwie parafie pod wezwaniem Św. Marcina w Stężycy i pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Bobrownikach.

Cmentarz wojenny Balonna

Położony jest na stoku dawnej Reduty Zajączka, która broniła dostępu do twierdzy od strony wschodniej. Jego powstanie datuje się na czas stacjonowania wojsk rosyjskich w Twierdzy wraz z wyznaczeniem terenu na szpital polowy w 1915 roku. Usytuowano go naprzeciw Bramy Lubelskiej, u stóp stoku Balonny, za osłoną wału kolejowego, przy rozwidleniu torów kolejowych w kierunku Lublina i Radomia. Pobudowano tu kilka baraków i mieszkania dla obsługi szpitala. Po przeciwnej stronie szpitala od strony wschodniej Reduty umiejscowiono cmentarz. Spoczywają tu carscy żołnierze i legionści Piłsudskiego, walczący w składzie 1 armii austriackiej oraz polegli w wojnie polsko-bolszewickiej. Są tu też mogiły żołnierzy 15 Pułku Piechoty „Wilki”, których pamięci poświęcony jest pomnik w centrum cmentarza. Za nim znajduje się symboliczna mogiła lotników polskich, którzy zginęli w latach 1927-39, a za nią grób poległych 2 września 1939 r. pilotów formującej się w Dęblinie

czechosłowackiej grupy lotniczej. W sumie na cmentarzu Balonna spoczywa 450 żołnierzy, w tym 186 znanych z imienia i nazwiska. Jest tu też kilka cywilnych grobów pochodzących z dwudziestolecia międzywojennego (w tym mieszkańców osady Irena).

Cmentarz jest zadbany i uporządkowany. Drzewostan na cmentarzu poddawany jest pracom pielęgnacyjnym. Generalny remont i porządkowanie nekropolii przeprowadzono w latach 90. i od tego czasu jest należycie utrzymywana. Ze wzgórza, na którym leży, roztacza się rozległy widok na okoliczne łąki. Przed bramą umieszczono niewielkie lapidarium pomników odwołujących się do dziejów miasta. Dojazd do cmentarza od północy od ul. Balonna. Trwają prace związane z budową ogrodzenia cmentarza (wysokie ogrodzenie z solidnych metalowych sztachet) – wykonano odcinek wschodni i południowy ogrodzenia cmentarza wraz z renowacją murowanych filarów bramy głównej.

Cmentarz komunalny i wojskowy – ul. 15 PP „Wilków”/ Stężycka /Krzywa

Cmentarz zlokalizowany pomiędzy ul. 15 PP „Wilków”, Stężycką i Krzywą. Do lat 70. XX w. był cmentarzem wojennym. Nekropolia na rzucie zbliżonym do trapezu. Otoczony z trzech stron murem współczesnym z bloków betonowych, otynkowany. Brama główna na cmentarz od ul. Stężyckiej, murowana, trzyprzęsłowa. Na cmentarzu w części zachodniej (przy murze ogrodzeniowym) groby wojenne żołnierzy radzieckich, włoskich (jeńców z lat 1943-44) i polskich. Wśród grobów świeckich sporo grobów lotników polskich (część nagrobków ozdobionych śmigłami samolotów) z lat 1940. i 1950., z których większość zginęła śmiercią lotnika. O groby zasłużonych lotników dba obecnie Dębliński Oddział Stowarzyszenia Seniorów Lotnictwa Wojskowego RP. Na cmentarzu współczesne pomniki poświęcone zesłańcom Sybiru oraz wszystkim poległym i pomordowanym na terenie Dęblińska w latach 1939-1945. Na nekropolii ślady starego usuniętego drzewostanu oraz nieliczne współczesne zakrzewienia, głównie iglaste. Cmentarz jest właściwie utrzymany. Odnowienia wymaga mur ogrodzeniowy.

Pocztą gołębiowa na przedpolu frontu I-II (ob. dom mieszkalny) - ul. 15 PP „Wilków” 3B. Wzniesiony w latach 1895-1905 r. budynek parterowy, na rzucie prostokąta został wmurowany z cegły ceramicznej z detalem architektonicznym w partii opraw okiennych i drzwiowych i narożnikach ścian. Jest nakryty dachem czterospadowym, z wymienionym pokryciem dachu na współczesną blachę trapezową. Stan obiektu dobry.

„Dworek” doktora Augusta Sochackiego w Dęblinie (nr w rej. zab. A/1689) przy ul. Niepodległości 10a (zajmowanej przez przedszkole),

Drewniany budynek z 1903 r. stanowi materialne świadectwo obecności ważnej postaci w historii przedwojennego Dęblina - Augusta Hipolita Sochackiego (1855-1941) – doktora nauk medycznych i ppłk. w stanie spoczynku, filantropa niosącego pomoc medyczną dla ubogich "pro publico bono", który bezinteresownie sprawował opiekę medyczną nad dziećmi, młodzieżą szkolną oraz członkami lokalnych hufców ZHP. Sochacki był współzałożycielem Oddziału Polskiej Macierzy Szkolnej i pierwszych polskich szkół w Osadzie Irena oraz organizacji: Stowarzyszenia Spożywców, Towarzystwa Dramatyczno-Muzycznego, Ochotniczej Straży Pożarnej, Towarzystwa Szkoła. Był także członkiem komitetu budowy kościoła pw. Św. Piusa V Papieża w Dęblinie, Honorowym Prezesem Koła Związku Rezerwistów w Dęblinie. Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, wyróżniony tytułem Honorowego Obywatela Gminy Irena oraz pośmiertnie tytułem Honorowego Obywatela Miasta Dęblin. Drewniany dworek dr Sochackiego w roku 1967 wraz z działką, został nieodpłatnie przekazany przez potomków doktora na rzecz Skarbu Państwa (mieściło się w nim m.in. przedszkole). Od 1999 roku nieruchomość jest własnością Gminy Miasto Dęblin.

Budynek wyróżnia się historyczną bryłą (parterowy z dwuspadowym dachem, na rzucie wydłużonego prostokąta, z dwoma gankami), z niemal nieprzekształconym układem wnętrza i pierwotną substancją budowlaną. Pozostaje przykładem historycznej architektury z przełomu XIX i XX w. oraz świadectwem drewnianej zabudowy dawnej osady Irena.

Stan zachowania budynku jest dostateczny (ekspertyza stanu technicznego szacowała, że jest zły w ok. 70 %). Budynek powinien przejść remont generalny: od konstrukcji po wykończenie, nowe pokrycie dachu, z przywróceniem dawnych pieców kaflowych, które zdemontowano w nim w latach 90. XX w. Konieczne jest znalezienie dla niego programu użytkowego, uwzględniającego jego zabytkowy charakter.

Wieża spadochronowa dla szkolenia pilotów (nr rej. zab. A/1705)

Wieża wzniesiona w 1949 roku, użytkowana do 2 poł. I. 80. XX w. do szkoleniu pilotów. W roku 1987 szkolenie przy jej użyciu zostało zawieszone ze względów technicznych wieży oraz wymogów bezpieczeństwa. Pierwotnie wieża wyposażona była w elektryczną wyciągarkę linek spadochronu (mechanizm został zdemontowany). Na podwieszonym na

linie spadochronie można było ćwiczyć wybieg z progu, krótki lot i przede wszystkim lądowanie. Inicjatywę wznoszenia wież spadochronowych w Polsce podjęła w roku 1935 paramilitarna organizacja „Liga Ochrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej”, która realizowała akcję „Młodzież na spadochrony”. Większość wież spadochronowych została wzniesiona w Polsce w latach 1936-1939. Akcję szkoleniową przerwał wybuch II wojny światowej, w czasie której wieże w znacznej mierze uległy zniszczeniu, niemniej po 1945 r. podjęto akcję kontynuowania ich budowy. Wieża zlokalizowana jest na terenie zamkniętym należącym do Lotniczej Akademii Wojskowej.

Stalowa wieża ma konstrukcję kratownicową. Została założona na rzucie kwadratu o 4-metrowym boku i ma 26 m wysokości. Na jednej z betonowych podstaw zachował się napis „1949” (z czego można wnioskować o dacie budowy). We wnętrzu konstrukcji umieszczona jest metalowa, ażurowa klatka schodowa z poręczami, zaś na szczycie zachował się wysięgnik, do którego niegdyś była podwieszona atrapa spadochronu.

Konstrukcja dęblńska należy do jednej z sześciu wież wzniesionych w okresie powojennym. Obecnie jest najstarszą i ostatnią oryginalną konstrukcją tego typu istniejącą w Polsce. Stan zachowania wieży można określić jako dostateczny.

Lotniskowa wieża ciśnień (nr rej. zab. A/1706)

Wieża zlokalizowana na terenie należącym do Lotniczej Akademii Wojskowej, została wzniesiona w latach 1926-27 w celu zapewnienia rezerwy wody dla garnizonu i utrzymania odpowiedniego ciśnienia wodociągu w obrębie kompleksu szkolnego. Obiekt ten jest zachowany w materiale i bryle oraz formie architektonicznej z czasów budowy. Ma też oryginalną konstrukcję, klatkę schodową oraz zbiornik wody.

Wieża ma 35 metrów wysokości. Została wzniesiona na planie ośmioboku. Na południowo-wschodniej elewacji górnej części (zbiornika na wodę) został zamontowany zegar. Bryła budowli została nakryta ośmospadowym dachem w formie ściętej piramidy, zwieńczonym konstrukcją stalową z niewielkim tarasem, przeznaczonym na reflektor nawigacyjny lotniska oraz urządzenia geodezyjne. Taras ten, dzięki zamontowanej niegdyś lampie szlakowej, pełnił funkcję punktu orientacyjnego podczas wykonywania nocnych lotów.

We wnętrzu wieży znajdują się spiralne żelbetowe schody, które oplatają centralnie umieszczony rurociąg. W obiekcie zachowały się liczne oryginalne elementy wyposażenia technicznego, w tym zbiorniki, system rur, wskaźniki, pompy, jednak w stanie silnie zaawansowanej korozji. Wieża jest przykładem niezłe zachowanego zabytku techniki (obiekt nie uległ przekształceniom i przebudowom po wojnie, a zniszczenia podczas działań wojennych we wrześniu 1939 r. nie naruszyły znacząco konstrukcji ani elementów wyposażenia).

Stan techniczny wieży jest zły. Konstrukcja budowli jest stabilna, jednak pilnej interwencji wymaga więźba i pokrycie dachu. Skorodowane metalowe elementy zewnętrzne, duże ubytki tynku w części dawnego zbiornika na wodę. Obiekt powinien przejść remont generalny.

6.5 Zabytki archeologiczne

Najstarsze osadnictwo na terenie miasta Dęblin – na podstawie odkryć archeologicznych - miało miejsce już w okresie pradziejowym i czasach nowożytnych. Stanowiska zaewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszary 70-74 i 71-75). Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w przyszłości w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe. Niemniej jednak zasoby archeologiczne miasta (dotychczasowe w postaci śladów osadniczych) nie są dostatecznie rozpoznane i opisane. Duża część miasta (w tym teren cytaeli, fort Mierzwiączka, fort Dęblin i dwie reduty) to obszary wpisane do rejestru zabytków z dużym udziałem ziemnych budowli obronnych, gdzie współczesne działania inwestycyjne powiązane z pracami ziemnymi są znikome.

Na podstawie zebranych danych uznać należy, że istnieje potrzeba weryfikacji zadokumentowanych w ewidencji wojewódzkiej i gminnej stanowisk archeologicznych. Postuluje się także kontynuację badań powierzchniowych metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Kruchość i nieodnawialność zasobów lokalnego dziedzictwa archeologicznego wymaga ze strony samorządu stałych działań prewencyjnych, których celem jest ochrona archeologicznej substancji zabytkowej. Staraniem samorządu lokalnego winno być także prowadzenie działań popularyzatorskich, nakierowanych na podniesienie poziomu

świadomości o lokalnym dziedzictwie archeologicznym wśród mieszkańców, co może mieć pozytywny wpływ na monitorowanie stanu zachowania zabytków oraz może być pomocne przy informowaniu służb konserwatorskich o ewentualnych zagrożeniach dla zabytków. Wydaje się to szczególnie istotne, w czasach gdy zabytkom archeologicznym zagrażają nie tylko gwałtownie rozwijające się procesy urbanizacyjne, intensywna gospodarka rolna i leśna, ale także działalność osób nieodpowiedzialnych lub nieświadomych zniszczeń w substancji zabytkowej, jakich dokonują np. podczas realizacji inwestycji budowlanych lub w wyniku nielegalnych poszukiwań zabytków przez detektorystów.

6.6 Niematerialne elementy dziedzictwa kulturowego

Świadectwem historii i dziedzictwem miasta są także wartości niematerialne tradycji osadniczej, takie jak nazwy miejscowe, topograficzne, znaki i symbole, w tym herb, chorągiew i barwy gminy. Istnieje społeczna potrzeba świadomej kontynuacji tradycji, ograniczanie zbędnych zmian i gromadzenie pamiątek przeszłości. Ważnym elementem tej tradycji działalność podejmowana przez Historyczną Izbę Regionalną.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje także przejawy pewnych zachowań kulturowych i ich wytworów takie jak: tradycje i przekazy ustne (w tym lokalne słownictwo), zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedza o lokalnej historii, praktyki miejscowe i rzemiosła.

Historyczne elementy zawiera również herb miejski oraz chorągiew miejska. W dniu 2 marca 1993 roku Uchwałą Nr XXXVIII/218/93 Rada Miasta w Dęblinie ustanowiła dwa najważniejsze znaki miasta: herb i wywodzącą się z niego chorągiew. Herb miasta przedstawia srebrnego orła Zeusa ze złotym globem w szponach, z którego strzelają cztery złote błyskawice. Elementy herbu nawiązują do przeszłości Dęblina związanej z tradycjami wojskowymi. Pierwszy herb Dęblina (z 1974 roku) przedstawiał lotniczą szachownicę.

Herb, chorągiew i barwy miejsce - nawiązując do przeszłości miasta, nakazując czujność o kształt przyszłości - są otaczane najgłębszą czcią mieszkańców Dęblina, stanowiąc symbol lokalnej wspólnoty, przywiązania i lokalnego patriotyzmu, gotowości do podejmowania wysiłków dla obrony samorządności i wspólnego dobra.

7. Analiza stanu dziedzictwa kulturowego miasta

7.1 Analiza SWOT

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT, skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego w mieście Dęblin. Oprócz zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, uwzględniono także inne czynniki, które wynikają z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe.

MOCNE STRONY:

- dogodne położenie miasta - dobra drogowa i kolejowa dostępność komunikacyjna
- sąsiedztwo rzeki Wisły i ujścia do niej rzeki Wieprz
- atrakcyjne walory przyrodniczo-krajobrazowe, zwłaszcza w zachodniej części miasta
- liczne zasoby dziedzictwa kultury materialnej (zabytki)
- „flagowy” i rozpoznawalny zabytek miasta w postaci Twierdzy Dęblin
- bogata historia miasta i okolic
- obecność szlaków turystycznych i dobre ich oznakowanie
- informacje w terenie na temat obiektów zabytkowych
- dbałość władz miasta o dziedzictwo kulturowe
- dobre zarządzanie gminą, skuteczność w pozyskiwaniu finansowania zewnętrznego
- wykorzystywanie funduszy unijnych
- zainteresowanie historią i kulturą regionu wśród mieszkańców, społeczników, stowarzyszeń
- obecność regionalistów i znawców lokalnej historii
- aktualizowana strona internetowa miasta zawierająca bogate informacje dotyczące historii i zabytków regionu oraz opcję wirtualnego spaceru po atrakcjach Miasta
- obecność Muzeum Sił Powietrznych
- rozpoznawalny wizerunek Dęblina
- obecność Lotniczej Akademii Wojskowej

SŁABE STRONY

- niewystarczający stan zabezpieczenia zabytków i postępujący proces ich niszczenia
- niewielki stan środków finansowych w budżecie gminy na ochronę zabytków
- zbyt mała edukacja ogólna na temat ochrony dziedzictwa kulturowego
- niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego
- niewystarczająca promocja walorów turystycznych i kulturowych gminy
- braki w zakresie infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej
- niezbyt dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna (niewielka liczba miejsc noclegowych)
- niekontrolowane przebudowy i rozbiórki obiektów zabytkowych
- trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych
- brak obwodnicy miasta (intensywny ruch samochodowy na ulicach centrum miasta)
- ograniczenie możliwości rozwojowych z racji obecności wielu terenów wojskowych,
- brak jednolitych koncepcji zagospodarowania terenów Twierdzy Dęblin

SZANSE

- fundusze pomocowe
- możliwość korzystania przez gminę ze środków Rządowego Programu Odbudowy Zabytków (istniejącego od 2022 r.)
- wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki
- wzrost świadomości w widzeniu obiektu zabytkowego jako miejsca do życia i inwestowania
- zwiększenie środków budżetowych Gminy na działania związane z ochroną zabytków
- pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie przy zabytkach
- szersza promocja walorów kulturowych
- kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych
- rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa
- działalność gminnych instytucji kultury, które mogą stać się partnerami w prowadzeniu edukacji na rzecz opieki nad zabytkami
- wzrost rangi aktywnego wypoczynku w kształtowaniu się nowego stylu życia i spędzania wolnego czasu
- duży potencjał Twierdzy Dęblin jako obiektu przyciągającego turystów
- wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne
- tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby
- dalszy rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym Miasta
- współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk)
- dalsza aktywna działalność istniejących organizacji pozarządowych w sferze dziedzictwa kulturowego
- tworzenie systemu informacji turystycznej
- współpraca z jednostkami wojskowymi

ZAGROŻENIA

- degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do historycznego charakteru
- niewłaściwe działania inwestycyjne lub ich brak przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych
- utrudniona komunikacja na linii właściciele - władze samorządowe
- niewłaściwe stosowanie nowych materiałów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych
- nieskuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków
- zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów
- akty wandalizmu
- brak jasnych i przejrzystych przepisów regulujących działania przy obiektach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków
- brak realnych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki
- konieczność prefinansowania projektów unijnych - brak dostatecznych środków w budżecie gminy
- skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem pieniędzy z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez podmioty prywatne
- erozja i niszczenie stanowisk archeologicznych w czasie realizacji inwestycji budowlanych, a także poprzez gospodarkę rolną o charakterze inwazyjnym;
- nielegalne poszukiwania zabytków archeologicznych;
- brak zgłoszeń przypadkowych odkryć zabytków archeologicznych.

8. Założenia programowe

Celem strategicznym opracowanego Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla miasta Dęblin na lata 2026-2029 jest intensyfikacja ochrony i opieki nad zasobem dziedzictwa kulturowego oraz promocja miasta.

Zgodnie z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami niniejszy *Program...*, sporządzony przez wójta Gminy Dęblin na okres 4 lat, ma na celu:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ponadto w programie są uwzględnione zadania dotyczące współpracy Samorządu Miasta Dęblin – ze społecznymi opiekunami zabytków i z organizacjami pozarządowymi, które mają w swoich statutach zagadnienia z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego (np. PTTK). Gminny Program Opieki nad Zabytkami dodatkowo pełni funkcję promocyjną i informacyjną, jest również raportem o stanie dziedzictwa kulturowego w mieście oraz wskazuje działania zmierzające do jego poprawy. Realizacja zdefiniowanych i wytyczonych celów w tym zakresie powinna pomóc miastu Dęblin w zachowaniu dziedzictwa kulturowego. Działania te powinny być realizowane zgodnie z hierarchią i kontrolowane na każdym etapie.

Działania dotyczące obiektów zabytkowych i stanowisk archeologicznych objętych ochroną konserwatorską znajdujących się w rejestrze zabytków, wymagają uzyskania pozwolenia

Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i winny być realizowane przy uwzględnieniu odrębnych przepisów z zakresu ochrony zabytków, zaś prace budowlane przy obiektach zabytkowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków wymagają uzyskania opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Przyjęte w programie działania są przewidziane do realizacji w okresie kilku lat oraz dostosowane do możliwości finansowych samorządu. Poniżej zostały zamieszczone priorytety działań przedstawionych jako propozycja do realizacji z inicjatywy władz samorządowych:

PRIORYTET I

DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH ZASOBÓW I WALORÓW ZABYTKOWYCH

Cel szczegółowy 1.1. Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych

Działania:

1. Kontynuacja przeznaczania środków finansowych z budżetu Gminy na obiekty zabytkowe, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarza wojennego Balonna oraz kwater wojennych na cmentarzu komunalnym. Kontynuacja prac związanych z budową ogrodzenia cmentarza Balonna.
2. Starania o pozyskanie środków na remont Dworku doktora Augusta Sochackiego (własność gminna). Prace przygotowawcze do remontu - w miarę pozyskanych i możliwych funduszy przewidziany jest remont generalny konserwatorsko-budowlany.
3. Kontynuowanie realizacji związanej z rewitalizacją, która ma przyczynić się do poprawy jakości życia w centrum miasta.
4. Monitoring stanu zachowania zabytków, zwłaszcza tych będących w stanie zagrożenia.
5. Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Lublinie przy realizacji zadań.

Cel szczegółowy 1.2. Wsparcie działań dot. rewitalizacji części Fortu III Twierdzy Dęblin na terenie Osiedla Lotnisko.

Działania:

1. Działania we współpracy z Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie, grupą pasjonatów historii związaną z Towarzystwem Przyjaciół Dęblina.

2. Regularne porządkowanie terenu Fortu III Dęblin (Współdziałanie gminy ze Stowarzyszeniem Moto Dęblin).
3. Skuteczne przywrócenie obiektu do świadomości mieszkańców Dęblina wymaga połączenia nowoczesnych działań promocyjnych z edukacją lokalną.

Cel szczegółowy 1.3. Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów

Działania:

1. Utrzymanie jednolitego systemu identyfikacji wizualnej w postaci oznaczeń, tablic, drogowskazów itp. wraz z ewentualnymi pracami remontowymi oznakowania.
2. Kontynuacja publikacji folderów, ulotek oraz innych materiałów przybliżających zasoby historyczne Dęblina mieszkańcom i turystom.

Cel szczegółowy 1.4. Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Mieście

Działania:

1. Ścisłe powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi Miasta, w tym z Lokalnym Programem Rewitalizacji.
2. Odpowiednia konserwacja zabytkowej zieleni, stanowiącej krajobraz kulturowy w tym pomników przyrody.
3. Bieżąca opieka nad cmentarzami i miejscami pamięci ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy i kwater wojennych.
4. Bieżące utrzymanie i konserwacja centrum Dęblina, obejmujące tereny zespołów wpisanych do rejestru zabytków.
5. Regularna aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, inwentaryzacja obiektów małej architektury, cmentarzy itp.
6. Uwzględnienie problematyki dziedzictwa kulturowego przy aktualizacji dokumentów strategicznych, planistycznych.

Cel szczegółowy 1.5. Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych.

Działania:

1. Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich).
2. Okresowe przeglądy zabezpieczeń obiektów zabytkowych zgodnie z Gminnym Programem Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktu Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowych.

Cel szczegółowy 1.6. Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działania:

1. Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, bibliotek oraz innych instytucji kultury i oświaty (np. szkoły).
2. Przekazywanie dotacji z budżetu związanych z wydawaniem publikacji, organizacji wystaw o tematyce lokalnej, pielęgnowaniem tradycji narodowej.
3. Organizacja (współorganizacja) spotkań, konferencji, wystaw mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego.
4. Kontynuacja współpracy z Garnizonem Dęblin w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego jak i udostępniania dla mieszkańców i turystów.
5. Poprawa warunków funkcjonowania placówek kultury.
6. Stała współpraca z Muzeum Sił Powietrznych - organizacja różnych imprez kulturalnych, np. Europejskie Dni Dziedzictwa, Noc Kultury.
7. Współpraca z Orkiestrą Wojskową - organizacja Koncertu Noworocznego, udział Orkiestry w świętach patriotycznych.

Cel szczegółowy 1.7. Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Dęblin.

Działania:

1. Zgodnie z weryfikacją gminnej ewidencji zabytków z wojewódzka ewidencją zabytków wskazane jest opracowanie brakujących kart adresowych zabytków dla:
 - karty zbiorczej dla prawobrzeżnych fortyfikacji Twierdzy Dęblin wraz z drogami fortecznymi, zlokalizowanych na terenie gm. Dęblin (*obręb: Dęblin *Cytadela z 2 redutami trzema lunetami oraz Fort Dęblin*, *obręb: Mierzwiączka - *Fort Mierzwiączka*),
 - budynku „poczty gołębiowej” przy ul. 15 P.P „Wilków” 3 B,

- budynku prochowni na terenie Cytadeli Twierdzy Dęblin,
- dworku doktora Augusta Sochackiego (wpisanego do rejestru zabytków w 2022 r.),
- lotniskowej wieży ciśnień (wpisanej do rejestru zabytków w 2024 r.),
- wieży spadochronowej dla szkolenia pilotów (wpisanej do rejestru zabytków w 2024 r.).

2. Wydanie przez Burmistrza Miasta Dęblin Zarządzenia w sprawie włączenia w/w kart adresowych zabytków do GEZ Gminy Dęblin (aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków).

PRIORYTET II

WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W PROMOCJI MIASTA I ROZWOJU JEGO FUNKCJI TURYSTYCZNEJ

Cel szczegółowy II.1. Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego.

Działania:

1. Rozwijanie istniejących produktów turystycznych opartych na szlakach turystycznych, kulturowych lub ścieżkach edukacyjnych, np. szlaki turystyczne i rowerowe uwzględniające najcenniejsze historycznie miejsca w Dęblinie.
2. Tworzenie nowych produktów, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnych form turystyki, bądź aktywności mogących przyciągnąć turystów - np. turystyka eksploracji, gry miejskie, gry wojenne (np. Harcerska Gra Terenowa).
3. Organizacja lub kontynuacja organizacji imprez masowych związanych z lokalnym zasobem zabytkowym i kulturalnym. Do najważniejszych należy zaliczyć Europejskie Dni Dziedzictwa, Międzynarodowe Spotkania z Muzyką Organową w Dęblinie, a także obchody przybycia 15 Pułku Piechoty „Wików” do Dęblina.
4. Dostępność obiektów zabytkowych osobom niepełnosprawnym.

Cel szczegółowy II.2. Wykorzystanie mediów, Internetu i multimediów w celu nowoczesnej promocji walorów zabytkowych.

Działania:

1. Dbanie o aktualizację strony Miasta pod względem tematyki dziedzictwa kulturowego, przy zachowaniu odpowiedniej czytelności przekazu.

2. Wykorzystanie nowoczesnych technologii dostępnych w profesjonalnych serwisach internetowych, a także w urządzeniach mobilnych.
3. Wprowadzenie warstwy informacyjnej na temat obiektów zabytkowych wchodzących w skład Gminnej Ewidencji Zabytków do istniejącego systemu informacji przestrzennej.
4. Współpraca z mediami tradycyjnymi i internetowymi w zakresie promocji lokalnych zabytków.
5. Uczestnictwo w targach, konferencjach czy sympozjach promujących walory turystyczne, a także uczestnictwo w konkursach na najlepiej zadbane zabytek, najciekawszy produkt turystyczny, itp.

Cel szczegółowy II.3. Wykorzystanie turystyczne terenów Twierdzy Dęblin

Działania:

1. Współpraca z administracją wojskową w zakresie udostępniania najciekawszych obiektów Twierdzy, np. przy okazji Dni Otwartych Koszar lub Dni Dęblina.
2. Działalność Izby Tradycji (prowadzonej przez Towarzystwo Przyjaciół Dęblina) – zorganizowanie i powiększanie zasobów wystawy historycznej.
3. Poprowadzenie szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych poświęconych historii Twierdzy lub historii wojskowości.
4. Rozważenie organizacji punktów informacji turystycznej i odpowiednie przeszkolenie pracujących tam osób.
5. Wykorzystanie obiektów architektonicznych i ziemnych Twierdzy Dęblin zlokalizowanych na terenie Dęblina do promocji miasta na forum krajowym i międzynarodowym.

9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty oddziaływania na realizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla miasta Dęblin na lata 2026-2029. Należą do nich finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania, inspirowanie działań niezależnych podmiotów, wspieranie powstawania lokalnych stowarzyszeń, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zadania określone w niniejszym *Programie...* dla władz miasta Dęblin będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

- współpracę władz gminy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, społecznym opiekunem zabytków, parafiami, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;
- realizację projektów i programów miejscowych;
- działania promocyjne, np. rozpowszechnianie wiedzy na temat zachowanych zabytków, promowanie postaw obywatelskich na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego gminy, publikacja nowych folderów turystycznych oraz opracowań naukowych, których tematykę stanowiłyby historia i dziedzictwo kulturowe miasta Dęblin, współpraca międzyregionalna i międzynarodowa;
- działania edukacyjne, np. w formie organizowania corocznego porządkowania zachowanych cmentarzy na terenie gminy z aktywnym udziałem dzieci i młodzieży z okolicznych szkół, w tym prowadzenie zajęć, wykładów dotyczących historii „małej ojczyzny”, publikacja informacji o aktualnym stanie zabytków oraz ewentualnych zagrożeniach w lokalnych mediach;
- działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. Źródła finansowania opieki nad zabytkami

Rozdział 7 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. zawiera zasady finansowania opieki nad zabytkami. Zgodnie z zawartymi tam zapisami finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na właścicielu (posiadaczu) obiektu zabytkowego – osobie prawnej lub fizycznej, posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, będącej właścicielem zabytku, opieka nad zabytkiem stanowi jego zadanie własne.

Dotacja celowa może zostać udzielona na wniosek właściciela, jednostki samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie.

Finansowanie może pochodzić z różnych źródeł (krajowych i zagranicznych):

1. Środki własne budżetowe gminy na realizację zadań własnych;
2. Środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
3. Środki z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków;
4. Środki Narodowego Instytutu Dziedzictwa;
5. Środki Wojewody Lubelskiego (pozostające w dyspozycji Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków);
6. Dotacje podmiotowe dla instytucji kultury, których organizatorem jest samorząd województwa;
7. Środki Unii Europejskiej;
8. Dotacje samorządu województwa dla jednostek samorządu terytorialnego innych szczebli na realizację zadań z zakresu kultury i sztuki;
9. Dotacje, granty, nagrody samorządu województwa dla podmiotów nie zaliczanych do sektora finansów publicznych;
10. Środki własne jednostek samorządu terytorialnego różnych szczebli;
11. Środki prywatne;
12. Dotacje i fundusze celowe rządowych i pozarządowych programów pomocowych;
13. Składki i zbiórki publiczne finansowane ze środków ludności;
14. Inne środki przewidziane prawem.

Bibliografia

1. Bochenek Ryszard, *1000 słów o inżynierii i fortyfikacjach*, Warszawa 1989
2. Bogdanowski Janusz, Holcer Zygmunt, Kornecki Marian, *Architektura obronna*, Warszawa 1994
3. Celek Jan, *Wyższa Oficerska Szkoła Lotnicza w Dęblinie*, MON 1978
4. Ciałowicz Jan, *Fortyfikacje na ziemiach Polskich w czasie I wojny światowej*, (w:) *Studia i Materiały do Historii Wojsk*, tom XII, Ossolineum 1966
5. *Dzieje Lubelszczyzny*, t. III, *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Karaś, PWN, Warszawa 1983
6. Gruszecki Andrzej, Guranowska-Gruszecka Krystyna, *Twierdza Dęblin – dokumentacja historyczno-konserwatorska*, 1976 (mpis WUOZ w Lublinie)
7. Gruszecki Andrzej, *Twierdze rosyjskie na ziemiach polskich*, Warszawa 1966
8. Jastrzębski Jan, *Rosyjska fortyfikacja stała na ziemiach Polski*, (w:) *"Przegląd Wojskowo-Techniczny"* t. XII 1932
9. Karbowski Krzysztof, *Dęblin. Walory krajoznawczo-turystyczne*, 2019
10. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Powiat Rycki*, Warszawa 1967
11. Kurzyp Klemens, *Dęblin. Szkice z dziejów miejscowości i okolicy*, Dęblin 1994
12. Łuczyński Andrzej, Przedpełski Andrzej, *Dęblin i okolice*, wyd. Biuro Turystyki Szkolnej, Dęblin 2002
13. Michalska Grażyna, *Twierdza Dęblin. Cytadela*, Lublin 1993 (mpis WUOZ Lublin)
14. Przybyszewski Stanisław, *15 P. P. WILKÓW. Szlak bojowy*, wyd. Towarzystwo Przyjaciół Dębina 1986
15. Piskadło Antoni, *Grody, zamki, fortece*, MON 1977
16. Rogalski Marian, Zaborowski Maciej, *Fortyfikacje wczoraj i dziś*, Warszawa 1979
17. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 22: *Województwo lubelskie*, Warszawa 1995

Spis tabel:

1. Wykaz zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków miasta Dęblin, pow. rycki, woj. lubelskie – str. 25
2. Wykaz zabytków archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków miasta Dęblin, pow. rycki, woj. lubelskie – str. 37

Zbigniew Zacharski

Lublin, maj 2026 r.